

قومی تن

تطبیقی الگوهای

ایران برای اجرایی

تطبیقی سیاست پژوهش

راهبردی مطالعات مؤس

۱۴۰۴ – اول ویرایش ج

تمامی حقوق این اثر محفوظ است.
بازنشر با ذکر منبع بلامانع است.

شابک:

نوبت چاپ: اول – بهار ۱۴۰۴

n, yshift=-1cm]current page.north east)

f

---

f

مطالب فهرست

viii	پیش‌گفتار
۱ مبانی نظری شکل‌گیری دولت	۱ مبانی نظری شکل‌گیری دولت
۲ ..... ۱. مفهوم‌شناسی: دولت، ملت و قومیت	۱. مفهوم‌شناسی: دولت، ملت و قومیت
۲ ..... ۱.۱ دولت (englishState)	۱.۱ دولت (englishState)
۲ ..... ۲.۱ ملت (englishNation)	۲.۱ ملت (englishNation)
۳ ..... ۳.۱ قومیت (englishEthnicity)	۳.۱ قومیت (englishEthnicity)
۳ ..... ۲.۱ نظریه‌های شکل‌گیری دولت	۲.۱ نظریه‌های شکل‌گیری دولت
۳ ..... ۱.۲.۱ رویکردهای کلاسیک	۱.۲.۱ رویکردهای کلاسیک
۴ ..... ۲.۲.۱ نظریه‌ی چارلز تیلی: «جنگ دولت می‌سازد»	۲.۲.۱ نظریه‌ی چارلز تیلی: «جنگ دولت می‌سازد»
۴ ..... ۳.۲.۱ مسیرهای مختلف دولتسازی در جهان	۳.۲.۱ مسیرهای مختلف دولتسازی در جهان
۵ ..... ۳.۱ شکل‌گیری دولتها در حوزه‌های جغرافیایی مختلف	۳.۱ شکل‌گیری دولتها در حوزه‌های جغرافیایی مختلف
۵ ..... ۱.۳.۱ اروپا: از فئودالیسم تا دولت وستفالیایی	۱.۳.۱ اروپا: از فئودالیسم تا دولت وستفالیایی
۵ ..... ۲.۳.۱ خاورمیانه: دولتسازی مصنوعی	۲.۳.۱ خاورمیانه: دولتسازی مصنوعی
۵ ..... ۳.۳.۱ آفریقا: میراث استعمار و دولتهای ضعیف	۳.۳.۱ آفریقا: میراث استعمار و دولتهای ضعیف
۵ ..... ۴.۳.۱ آسیا: تنوع در مسیرهای دولتسازی	۴.۳.۱ آسیا: تنوع در مسیرهای دولتسازی
۵ ..... ۴.۱ سرفصل‌های مرتبط در نظریه‌ی سیاسی	۴.۱ سرفصل‌های مرتبط در نظریه‌ی سیاسی
۷ ..... ۲ الگوهای رابطه‌ی دولت، ملت و قومیت	۲ الگوهای رابطه‌ی دولت، ملت و قومیت
۷ ..... ۱.۲ طیف الگوهای مدیریت تنوع	۱.۲ طیف الگوهای مدیریت تنوع
۷ ..... ۲.۲ الگوهای اصلی و نظریه‌پردازان آن	۲.۲ الگوهای اصلی و نظریه‌پردازان آن
۷ ..... ۱.۲.۲ همسانسازی (englishAssimilation)	۱.۲.۲ همسانسازی (englishAssimilation)
۸ ..... ۲.۲.۲ ادغام (englishIntegration)	۲.۲.۲ ادغام (englishIntegration)
۸ ..... ۳.۲.۲ چندفرهنگ‌گرایی (englishMulticulturalism)	۳.۲.۲ چندفرهنگ‌گرایی (englishMulticulturalism)
۸ ..... ۴.۲.۲ سیاست تفاوت و نظریه‌ی آرنت لیپهارت	۴.۲.۲ سیاست تفاوت و نظریه‌ی آرنت لیپهارت

۹	.....	۳.۲ ارزیابی تطبیقی الگوها
۹	.....	۴.۲ معیارهای موفقیت و شکست: اجماع اندیشمندان
۹	.....	۱.۴.۲ معیارهای توسعه‌ی پایدار و دموکراتیک
۹	.....	۲.۴.۲ یافته‌های مشترک پژوهشی
۱۱	.....	۵.۲ الگوی مفهومی جامع: از تنوع تا ثبات
۳ طیف رژیم‌های سیاسی: از تمرکز مطلق تا کنفراداسیون		
۱۳	.....	۱.۳ طیف کلی توزیع قدرت
۱۳	.....	۲.۳ نوع اول: دولت یکپارچه‌ی متمرکز
۱۳	.....	۱.۲.۳ ویژگی‌ها
۱۴	.....	۲.۲.۳ نمونه‌ها
۱۴	.....	۳.۳ نوع دوم: دولت یکپارچه‌ی غیرمت مرکز
۱۴	.....	۱.۳.۳ ویژگی‌ها
۱۴	.....	۲.۳.۳ نمونه‌ها
۱۵	.....	۴.۳ نوع سوم: دولت منطقه‌ای شده State) (englishRegionalized
۱۵	.....	۱.۴.۳ ویژگی‌ها
۱۵	.....	۵.۳ نوع چهارم: فدراسیون
۱۵	.....	۱.۵.۳ تعریف و اصول
۱۵	.....	۲.۵.۳ انواع فدرالیسم
۱۵	.....	۳.۵.۳ جدول تطبیقی فدراسیون‌های جهان
۱۵	.....	۶.۳ نوع پنجم: کنفراداسیون و اتحادیه
۱۷	.....	۱.۶.۳ تعریف
۱۷	.....	۲.۶.۳ نمونه‌های تاریخی و معاصر
۱۷	.....	۷.۳ مقایسه‌ی تحلیلی کلی
۴ مطالعات تطبیقی: هند، بریتانیا و آموزه‌ها		
۲۰	.....	۱.۴ هندوستان: آزمایشگاه بزرگ مدیریت تنوع
۲۰	.....	۱.۱.۴ زمینه
۲۰	.....	۲.۱.۴ طراحی نهادی
۲۰	.....	۳.۱.۴ ابزارهای کلیدی مدیریت تنوع در هند
۲۲	.....	۴.۱.۴ ارزیابی و چالش‌ها
۲۲	.....	۲.۴ بریتانیا: واگذاری قدرت (englishDevolution)
۲۲	.....	۱.۲.۴ زمینه
۲۲	.....	۲.۲.۴ ساختار واگذاری قدرت
۲۲	.....	۳.۲.۴ آموزه‌های کلیدی از تجربه‌ی بریتانیا

۳.۴	نمونه‌های تکمیلی ۲۳
۱.۳.۴	سوئیس: الگوی موفق چندزبانگی و فدرالیسم ۲۳
۲.۳.۴	بلژیک: فدرالیسم بحران‌زده اما پابرجا ۲۴
۳.۳.۴	عراق: فدرالیسم ناتمام ۲۴
۴.۳.۴	اتیوپی: فدرالیسم قومی و خطر فروپاشی ۲۴
۴.۴	جدول جامع: آموزه‌ها برای ایران ۲۴
۵	ایران: تحلیل ساختار قومی-ملّی ۲۷
۱.۵	ترکیب قومی-زبانی ایران ۲۷
۱.۱.۵	نقشه‌ی تنوع ۲۷
۲.۱.۵	ترکیب جمعیتی تقریبی ۲۸
۲.۵	آیا ایران یک کشور چندملیتی است؟ ۲۸
۱.۲.۵	دیدگاه‌های مختلف ۲۸
۲.۲.۵	تحلیل انتقادی هر دیدگاه ۲۸
۳.۵	تاریخچه‌ی سیاست‌های هویتی در ایران ۲۸
۱.۳.۵	دوره‌ی پهلوی: ملت‌سازی به شیوه‌ی فرانسوی ۲۸
۲.۳.۵	جمهوری اسلامی: هویت اسلامی به جای هویت قومی ۲۸
۴.۵	مزایا و چالش‌های چندملیتی بودن ۳۰
۵.۵	شاخص‌های نابرابری منطقه‌ای در ایران ۳۱
۶.۵	بررسی اصول قانون اساسی مرتبط ۳۱
۷.۵	دیدگاه‌های نظری درباره‌ی آینده‌ی ایران ۳۱
۱.۷.۵	سناریوهای ممکن ۳۱
۶	نقشه‌ی راه: طراحی نهادی برای ایران ۳۴
۱.۶	اصول راهنما ۳۴
۲.۶	مرحله‌ی اول: اصلاحات فوری (کوتاه‌مدت: ۱-۳ سال) ۳۵
۳.۶	مرحله‌ی دوم: تمرکز زدایی ساختاری (میان‌مدت: ۳-۷ سال) ۳۵
۴.۶	مرحله‌ی سوم: نهادسازی فدرال (بلند‌مدت: ۱۵-۷ سال) ۳۵
۵.۶	ساختار نهادی پیشنهادی ۳۵
۶.۶	تقسیم صلاحیت‌ها ۳۵
۷.۶	فدرالیسم مالی: مدل پیشنهادی ۳۵
۸.۶	سیاست زبانی پیشنهادی ۳۹
۱.۸.۶	۱.۸.۶ مدل سه‌لایه‌ای زبانی (الهام از هند و سوئیس) ۳۹
۲.۸.۶	۲.۸.۶ مقایسه با مدل‌های موجود ۳۹

۳۹	۹.۶ نظام نمایندگی و مشارکت سیاسی
۳۹	۱.۹.۶ مجلس دوم: مجلس مناطق
۴۰	۲.۹.۶ تضمین نمایندگی اقلیت‌ها
۴۱	۱۰.۶ واحد بندهای پیشنهادی: اصول و ملاحظات
۴۱	۱.۱۰.۶ پیشنهاد اولیه: ۸ تا ۱۲ واحد فدرال
۴۲	۱۱.۶ مدیریت گذار: چارچوب فرایندی
۴۲	۱۲.۶ پیش‌نیازهای موفقیت
۴۲	۱۳.۶ ریسک‌ها و راه‌های مهار آن‌ها
۴۲	۱۴.۶ مطالعات موردی: اقدامات عملی
۴۲	۱.۱۴.۶ اقدام نمونه ۱: طرح زبان مادری در مدارس
۴۵	۲.۱۴.۶ اقدام نمونه ۲: صندوق تعديل منطقه‌ای
۴۵	۱۵.۶ شاخص‌های پایش و ارزیابی
۴۵	۱۶.۶ جمع‌بندی: ده فرمان اصلاحات ساختاری
۴۸	پیوست‌ها
۴۸	پیوست الف: واژه‌نامه‌ی تخصصی
۴۹	پیوست ب: نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب
۵۰	پیوست ج: منابع پیشنهادی
۵۰	پیوست د: جدول خلاصه‌ی مقایسه‌ی نظام‌ها
۵۰	پیوست ه: چک‌لیست اجرایی

تصاویر فهرست

۳	چهار عنصر سازندهی دولت مدرن	۱.۱
۴	چرخه‌ی تیلی: جنگ و دولتسازی	۲.۱
۵	خط زمانی تحول نظام دولتها در اروپا	۳.۱
۷	طیف الگوهای مدیریت تنوع قومی و ملی	۱.۲
۸	چهار ستون دموکراسی توافقی لیپهارت	۲.۲
۹	هشت معیار مشترک اندیشمندان برای ارزیابی الگوهای مدیریت تنوع	۳.۲
۱۱	الگوی فرایندی مدیریت تنوع: از شناخت تا ثبات	۴.۲
۱۳	طیف توزیع قدرت در نظامهای سیاسی	۱.۳
۱۷	انواع فدرالیسم	۲.۳
۱۸	مقایسه‌ی شاخصهای کلیدی انواع نظامهای سیاسی (ارزیابی تقریبی)	۳.۳
۲۱	ساختار فدرال هندوستان	۱.۴
۲۳	ساختار واگذاری قدرت در بریتانیا	۲.۴
۲۷	پراکندگی شماتیک گروههای قومی-زبانی اصلی ایران	۱.۵
۲۹	نمودار دایره‌ای ترکیب قومی-زبانی تقریبی ایران	۲.۵
۲۹	خط زمانی سیاستهای هویتی در ایران	۳.۵
۳۰	مزایا و چالش‌های چندملیتی بودن	۴.۵
۳۱	مقایسه‌ی تقریبی شاخص توسعه‌ی انسانی استانهای منتخب ایران	۵.۵
۳۲	سناریوهای ممکن برای آینده‌ی ساختار سیاسی ایران	۶.۵
۳۵	اقدامات مرحله‌ی اول (کوتاه‌مدت)	۱.۶
۳۶	اقدامات مرحله‌ی دوم (میان‌مدت)	۲.۶
۳۶	اقدامات مرحله‌ی سوم (بلند‌مدت)	۳.۶
۳۷	ساختار نهادی پیشنهادی سه‌سطحی برای ایران فدرال	۴.۶
۳۷	مدل فدرالیسم مالی پیشنهادی	۵.۶

۳۹	مدل سه‌لایه‌ای سیاست زبانی پیشنهادی	۶.۶
۴۱	واحدبندی فدرال پیشنهادی (سناریوی نمونه)	۷.۶
۴۲	نقشه‌ی راه گذار: از وضع موجود تا نظام فدرال دموکراتیک	۸.۶
۴۳	نقشه‌ی ذهنی پیش‌نیازهای موفقیت اصلاحات ساختاری	۹.۶
۴۶	دَه فرمان اصلاحات ساختاری برای ایران	۱۰.۶
۴۹	نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب	۱۱

جداول فهرست

۱.۱	نظريه‌های اصلی شکل‌گیری دولت	۴
۲.۱	سرفصل‌های اصلی در حوزه‌ی دولتسازی و مدیریت تنوع	۶
۱.۲	ارزیابی تطبیقی الگوهای مدیریت تنوع	۱۰
۱.۳	نمونه‌های دولت یکپارچه‌ی متمرکز	۱۴
۲.۳	مقایسه‌ی فدراسیون‌های عمدۀ جهان	۱۶
۳.۳	نمونه‌های کنفراداسیون و شبکه‌کنفراداسیون	۱۸
۱.۴	ابزارهای مدیریت تنوع در هندوستان	۲۱
۲.۴	آموزه‌های کلیدی از تجربیات تطبیقی برای ایران	۲۵
۱.۵	ترکیب تقریبی قومی-زبانی ایران	۲۸
۲.۵	تحلیل نقاط قوت و ضعف دیدگاهها	۳۰
۳.۵	اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی مرتبه با تنوع قومی	۳۲
۱.۶	پیشنهاد تقسیم صلاحیت‌ها در نظام فدرال ایران	۳۸
۲.۶	مقایسه‌ی سیاست‌های زبانی: ایران فعلی، هند و مدل پیشنهادی	۴۰
۳.۶	مکانیسم‌های تضمین نمایندگی	۴۰
۴.۶	معیارهای واحد بندی فدرال	۴۱
۵.۶	ماتریس ریسک و راهکارهای مهار	۴۴
۶.۶	شاخص‌های کلیدی عملکرد (englishKPIs) برای پایش اصلاحات	۴۵
۷	واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی	۴۸
۸	جدول جامع مقایسه‌ی نظام‌های سیاسی و الگوهای مدیریت تنوع	۵۱
۹	چک‌لیست اقدامات اولویت‌دار	۵۲

پیش‌گفتار

– ویل کیملیکا

«هنر حکمرانی، هنر زیستن با تفاوت‌های است.»

این کتاب تلاشی است برای پاسخ به پرسشی بنیادین در سیاست تأسیسی: چگونه می‌توان ساختاری سیاسی طراحی کرد که تنوع قومی و ملّی را نه تهدید، بلکه فرصت بشمارد؟ در بخش نخست، مبانی نظری شکل‌گیری دولت و رابطه‌ی آن با مفاهیم ملت و قومیت واکاوی می‌شود. بخش دوم، الگوهای سیاسی مدیریت تنوع را با نمونه‌های عینی بررسی می‌کند. بخش سوم مطالعات تطبیقی از هندوستان، بریتانیا، سوئیس و بلژیک ارائه می‌دهد. و سرانجام بخش چهارم به ایران اختصاص یافته است.

ساختار کتاب

بخش اول: مبانی نظری و مفهومی

فصل ۱ (مبانی شکل‌گیری دولت) + فصل ۲ (الگوهای رابطه‌ی دولت-ملت-قومیت)

بخش دوم: الگوها و مطالعات تطبیقی

فصل ۳ (طیف رژیم‌های سیاسی) + فصل ۴ (مطالعات موردی)

بخش سوم: ایران – تحلیل و راهبرد

فصل ۵ (تحلیل ساختار قومی-ملّی) + فصل ۶ (نقشه‌ی راه اجرایی)

پیوست‌ها و ازه‌نامه، نقشه‌ی مفهومی، منابع، چک‌لیست اجرایی

ریچموندھیل، انتاریو، کانادا

خلاصه فصل

در این فصل با مفاهیم بنیادین دولت ()، ملت ( ) و قومیت ( ) آشنا می‌شویم و نظریه‌های اصلی شکل‌گیری دولتها را در حوزه‌های جغرافیایی مختلف مرور می‌کنیم.

۱.۱ مفهوم‌شناسی: دولت، ملت و قومیت

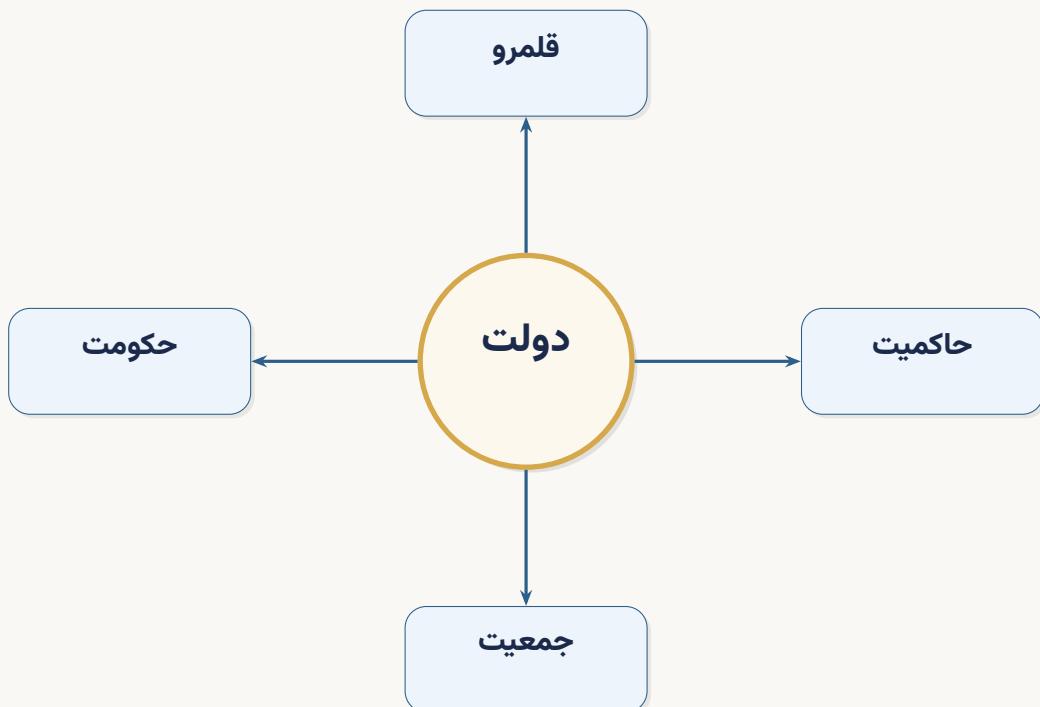
۱.۱.۱ دولت ()

ولت در معنای مدرن خود – آنچنان‌که **ماکس وبر** تعریف کرده – نهادی است که خشونت مشروع انحصار را در قلمرو جغرافیایی معینی در اختیار دارد. اما این تعریف تنها نقطه‌ی آغاز است. چهار عنصر کلاسیک دولت عبارت‌اند از:

۱. قلمرو مشخص ( )
۲. جمعیت دائمی ( )
۳. حکومت ( )
۴. حاکمیت ( )

۲.۱.۱ ملت ( )

مفهوم ملت به دو شکل عمدۀ تعریف شده است:

شکل ۱.۱: چهار عنصر سازنده‌ی دولت مدرن

دو رویکرد به ملت**رویکرد مدنی ()**

ملت بر پایه‌ی شهروندی مشترک، قانون اساسی واحد و اراده‌ی سیاسی مشترک تعریف می‌شود. نمونه: فرانسه، ایالات متحده.

رویکرد قومی ()

ملت بر پایه‌ی تبار، زبان، فرهنگ و تاریخ مشترک تعریف می‌شود. نمونه: آلمان (پیش از ۱۹۴۵)، ژاپن.

۳.۱.۱ قومیت ()

قومیت به گروهی اجتماعی اشاره دارد که اعضای آن بر پایه‌ی **هويت فرهنگي مشترک** – شامل زبان، آداب، دین یا تبار مشترک – خود را از دیگران متمایز می‌دانند. قومیت لزوماً با ملت یکسان نیست. یک دولت ممکن است چندین قومیت و حتی چندین ملت را در بر بگیرد.

۲.۱ نظریه‌های شکل‌گیری دولت

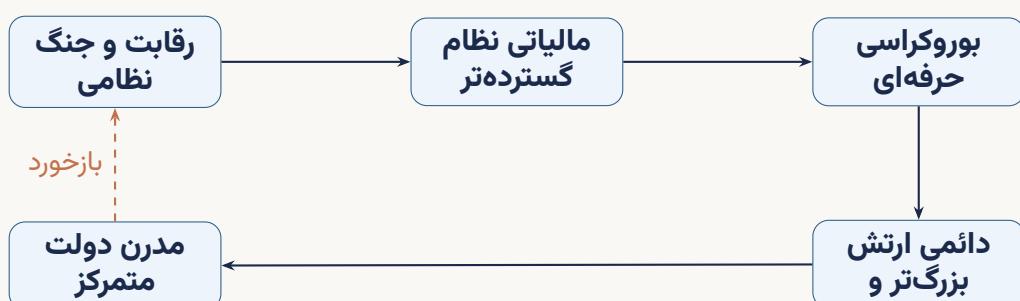
۱.۲.۱ رویکردهای کلاسیک

جدول ۱.۱: نظریه‌های اصلی شکل‌گیری دولت

نظریه	شرح اجمالی	اندیشمند
قرارداد اجتماعی	دولت حاصل توافق ارادی افراد برای خروج از وضع هابز، لاک، روسو طبیعی است.	
فتح و غلبه	دولت در نتیجهٔ تسلط گروهی بر گروه دیگر شکل این خلدون، اوپنهایمر گرفته.	
نظریهٔ مارکسیستی	دولت ابزار سلطه‌ی طبقاتی است که همراه مالکیت مارکس، انگلس، لنین خصوصی پدید آمد.	
نظریهٔ جنگ	فشار نظامی و رقابت بین واحدهای دولت‌های مدرن چارلز تیلی را ساخت.	
نظریهٔ هیدرولیکی	مدیریت آبیاری در مقیاس بزرگ به دولت متمرکز ویتفوگل انجامید.	
نهادگرایی تاریخی	مسیرهای تاریخی ویژه (وابستگی به مسیر) ساختار برینگتن مور، اسکاچپل دولت را شکل داد.	

۲.۲.۱ نظریهٔ چارلز تیلی: «جنگ دولت می‌سازد»

تیلی استدلال می‌کند که رقابت نظامی قرون ۱۶ تا ۱۹ میلادی در اروپا، دولت‌ها را وادار به ایجاد بوروکراسی مالیاتی، ارتضای دائمی و دستگاه اداری کارآمد کرد. دولت‌هایی که نتوانستند این سه کارکرد را توسعه دهند، از صحنه حذف شدند.

شکل ۲.۱: چرخهٔ تیلی: جنگ و دولتسازی

۳.۲.۱ مسیرهای مختلف دولتسازی در جهان

سه مسیر عمده

۱. مسیر اروپایی: جنگ مالیات بوروکراسی دموکراسی تدریجی
۲. مسیر پسااستعماری: مرزهای مصنوعی دولت وارداتی بحران مشروعیت
۳. مسیر انقلابی: انقلاب دولت ایدئولوژیک اصلاحات یا فروپاشی

۳.۱ شکل‌گیری دولت‌ها در حوزه‌های جغرافیایی مختلف

۱.۳.۱ اروپا: از فئودالیسم تا دولت وستفالیایی

صلح وستفالی (۱۶۴۸) نقطه‌ی عطفی در تاریخ شکل‌گیری نظام دولت‌های مدرن بود. با پایان جنگ‌های سی‌ساله، اصل حاکمیت سرزمینی () به رسمیت شناخته شد. از آن پس، هر واحد سیاسی در درون مرزهای خود مرجع نهایی اقتدار بود.

وستفالی صلح

فرانسه انقلاب

وین کنگره‌ی

ورسای معاهده

ملل سازمان

۱۶۴۸

۱۷۸۹

۱۸۱۵

۱۹۱۹

۱۹۴۵

شکل ۳.۱: خط زمانی تحول نظام دولت‌ها در اروپا

۲.۳.۱ خاورمیانه: دولتسازی مصنوعی

چالش مرزهای سایکس-پیکو

مرزهای کنونی بسیاری از کشورهای خاورمیانه نه بر اساس واقعیت‌های قومی و فرهنگی، بلکه بر پایه‌ی توافق‌های استعماری (به‌ویژه سایکس-پیکو ۱۹۱۶) ترسیم شدند. نتیجه: دولت‌هایی چندقومی با هویت ملی شکننده. نمونه‌ها: عراق (عرب‌شیعه، عرب‌سنی، کرد)، سوریه، لبنان.

۳.۳.۱ آفریقا: میراث استعمار و دولت‌های ضعیف

در آفریقا نیز مرزهای دوران استعمار بی‌اعتباً به واقعیت‌های قبیله‌ای و زبانی ترسیم شدند. پس از استقلال، بسیاری از دولتها با بحران **ملتسازی** مواجه شدند: چگونه از دهها یا صدها قومیت، یک هویت ملی واحد بسازیم؟

۴.۳.۱ آسیا: تنوع در مسیرهای دولتسازی

- چین: امپراتوری کهن دولت ملت کمونیستی متمرکز
- هندوستان: تنوع عظیم + دموکراسی فدرال
- ژاپن: همگنی نسبی قومی + مدرن‌سازی سریع (اصلاحات میجی)
- ایران: امپراتوری کهن + تنوع قومی + تمرکزگرایی مدرن (پهلوی)

۴.۱ سرفصل‌های مرتبط در نظریه‌ی سیاسی

جدول ۲.۱: سرفصل‌های اصلی در حوزه‌ی دولتسازی و مدیریت تنوع

حوزه‌ی مطالعاتی	موضوعات کلیدی
سیاست تأسیسی	طراحی قانون اساسی، توزیع قدرت، نهادسازی
سیاست تطبیقی	مقایسه‌ی نظام‌ها، فدرالیسم تطبیقی، الگوهای دموکراسی
ملی‌گرایی و قومیت‌شناسی	ملت‌سازی، ناسیونالیسم، مدیریت تنوع قومی
حقوق اقلیت‌ها	حقوق زبانی، خودمختاری فرهنگی، نمایندگی
توسعه‌ی سیاسی	دموکراتیزاسیون، پایداری نهادی، حکمرانی خوب

جمع‌بندی فصل اول

- دولتها در مسیرهای تاریخی بسیار متفاوتی شکل گرفته‌اند.
- تمایز میان دولت، ملت و قومیت برای فهم تنوع سیاسی ضروری است.
- بسیاری از چالش‌های امروز (عراق، سوریه، ایران) ریشه در عدم تطابق دولت و ملت دارند.
- نظریه‌های شکل‌گیری دولت ابزارهای تحلیلی قدرتمندی برای فهم وضعیت کنونی فراهم می‌کنند.

قومیت و ملت دولت، رابطه‌ی الگوهای

خلاصه‌ی فصل

این فصل الگوهای اصلی مدیریت رابطه‌ی دولت با ملت‌ها و قومیت‌ها را بررسی می‌کند: از همسانسازی تا چندفرهنگ‌گرایی و از تمرکزگرایی تا خودمختاری.

۱.۲ طیف الگوهای مدیریت تنوع

شکل ۱.۲: طیف الگوهای مدیریت تنوع قومی و ملی

۲.۲ الگوهای اصلی و نظریه‌پردازان آن

۱.۲.۲ همسانسازی ()

همسانسازی سیاستی است که اقلیت‌ها را وامی دارد (یا تشویق می‌کند) تا هویت فرهنگی، زبانی و قومی خود را رها کنند و در هویت اکثریت ادغام شوند.

▪ **نمونه‌ی کلاسیک:** سیاست زبانی فرانسه تا اواسط قرن بیستم – سرکوب زبان‌های منطقه‌ای (بریتون، اوکسیتان، باسک).

▪ **نقض حقوق فرهنگی، ایجاد مقاومت و رادیکالیسم، ناکارآمدی بلندمدت.**

۲.۲.۲ ادغام ()

ادغام از همسانسازی ملایم‌تر است: هویت ملی مشترکی بر پایه‌ی ارزش‌های مدنی ساخته می‌شود اما هویت‌های فرعی محو نمی‌شوند.

مطالعه‌ی موردی: ایالات متحده

مدل «ذوب فلزات» () و سپس «کاسه‌ی سالاد» (): آمریکا ابتدا بر ادغام فرهنگی تأکید داشت، اما از دهه‌ی ۱۹۶۰ به سوی پذیرش تکثر حرکت کرد.

۳.۲.۲ چندفرهنگ‌گرایی ()

ویل کیمبلیکا و **چارلز تیلور** از مهم‌ترین نظریه‌پردازان این رویکرد هستند. چندفرهنگ‌گرایی مدعی است که عدالت اقتضا می‌کند دولت از هویت‌های فرهنگی متفاوت فعالانه حمایت کند.

اصول کلیدی چندفرهنگ‌گرایی

۱. حقوق جمیعی در کنار حقوق فردی
۲. حمایت رسمی از زبان‌ها و فرهنگ‌های اقلیت
۳. نمایندگی تضمین شده در نهادهای سیاسی
۴. خودمختاری داخلی برای گروه‌های ملّی

۴.۲.۲ سیاست تفاوت و نظریه‌ی آرنت لیپهارت

لیپهارت مفهوم **دموکراسی توافقی** () را مطرح کرد: در جوامع چندپاره، دموکراسی اکثریتی () بثبات‌کننده است و باید جای خود را به ائتلاف‌های بزرگ، حق و تو متقابل و نسبی‌گرایی بدهد.

۳.۲ ارزیابی تطبیقی الگوها

۴.۲ معیارهای موفقیت و شکست: اجماع اندیشمندان

۱.۴.۲ معیارهای توسعه‌ی پایدار و دموکراتیک

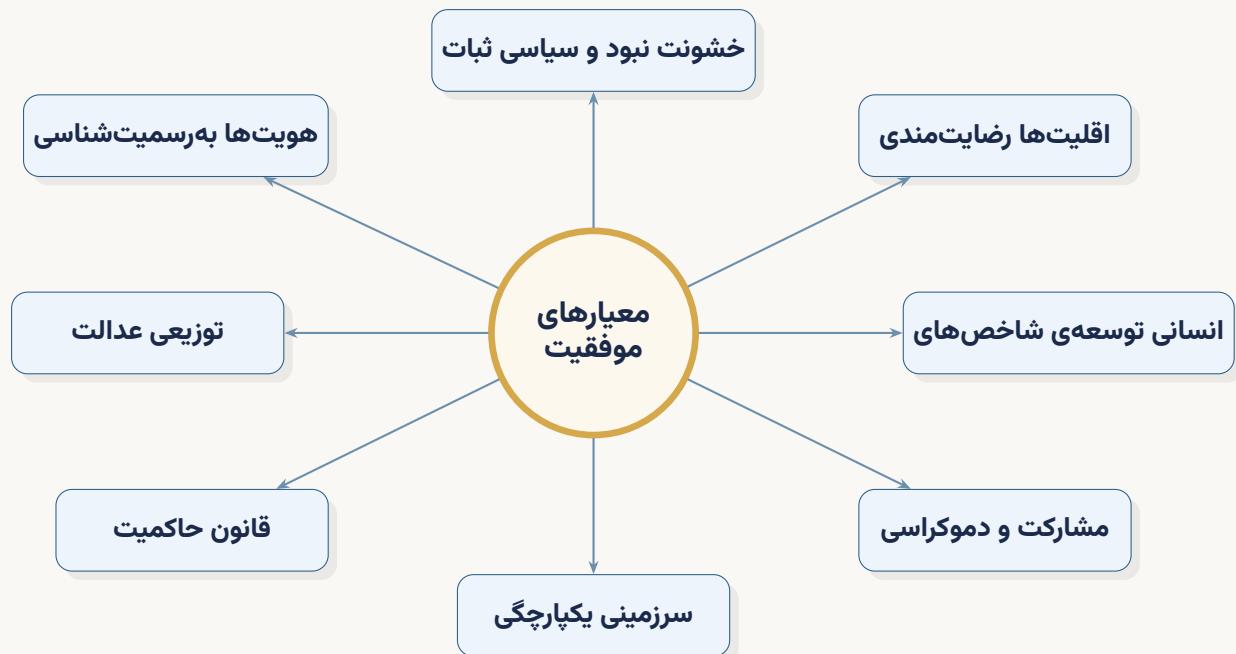
جدول ۱.۲: ارزیابی تطبیقی الگوهای مدیریت تنوع

الگو		زمیا	معایب	نمونه	لیداری دموکراسی
همسانسازی	وحدت ملی قوی، ساده‌سازی اداری	سرکوب فرهنگی، مقاومت بلندمدت	فرانسه (قدیم)، ترکیه (کمالیستی)	پاسخگویی به مطالبات ایالات متعدد، فرانسه (محاصر)	ضعیف
ادغام مدنی	انعطاف‌پذیری، جذب مهاجران	عدم پاسخگویی به عميق قومی هزینه‌ی بالای اداری، تشدید بالقوه‌ی مرزهای قومی	خوب	بالا	خوب
چندرهنگ‌گرایی	رضایت اقلیت‌ها، ثبات اجتماعی	هزینه‌ی بالای اداری، تشدید بالقوه‌ی مرزهای قومی	کانادا، استرالیا	بالا	خوب
دموکراسی توافقی	صلح در جوامع چندپاره، مشارکت همه‌ی بخش‌ها	گندی تصمیم‌گیری، بن‌بست سیاسی	بلژیک، لبنان، یوسنی	متوسط	متوسط
فردالیسم قومی	مشارکت همه‌ی بخش‌ها	هند، اندیپی، بلژیک	پلا	خوب	خوب
خدمدمختاری سرمزی	خرط جدایی‌طلبی، پیچیدگی حقوقی	انعطاف‌پذیری ساختاری خودمختاری + وحدت، خودمختاری ساختاری	اسپانیا، ایتالیا، عراق (افلیم) کردستان	متوسط	خوب
کنفردراسیون / جدایی توافقی	نایابری بین مناطق، تنش پاسخ به مطالبات منطقه‌ای بدون جدایی	مرکز-پیرامون	(شبکه‌کنفردراسیون)، چکسلواکی	پلیین	خوب

شکل ۲.۲: چهار ستون دموکراسی توافقی لیپهارت

پژوهش‌گران سیاست تطبیقی – از جمله **لیپهارت**, **هورویتز**, **کیملیکا** و **لینتس و استپان** – بر مجموعه‌ای از معیارهای مشترک برای ارزیابی موفقیت مدل‌ها توافق نسبی دارند:

شکل ۳.۲: هشت معیار مشترک اندیشمندان برای ارزیابی الگوهای مدیریت تنوع

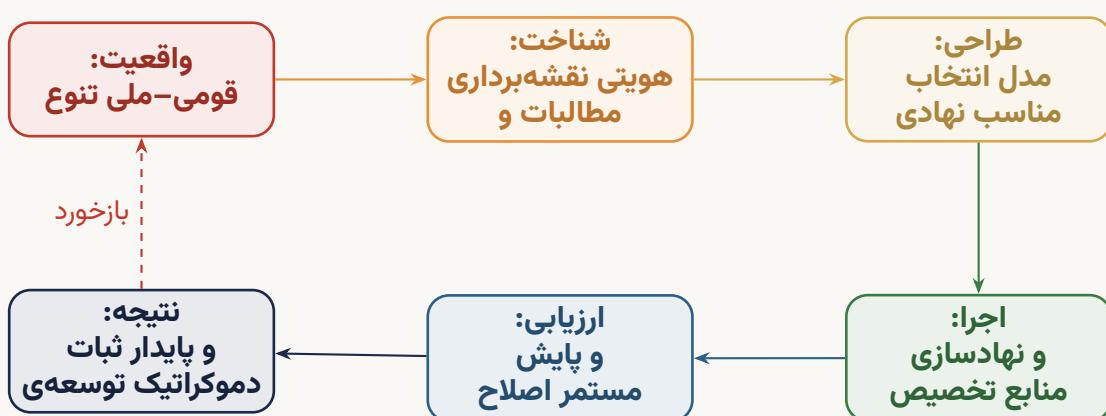
۲.۴.۲ یافته‌های مشترک پژوهشی

اجماع‌های نسبی در ادبیات تطبیقی

۱. هیچ مدل واحدی برای همه‌ی جوامع جواب نمی‌دهد. طراحی نهادی باید **زمینه‌محور** باشد.
۲. سرکوب تنوع در بلندمدت ناکارآمد است. مدل‌های همسان‌ساز ممکن است در کوتاه‌مدت وحدت ایجاد کنند اما در بلندمدت رادیکالیسم می‌زایند.

۳. فدرالیسم غیرمتقارن اغلب از فدرالیسم متقارن کارآمدتر است – زیرا مناطق مختلف نیازهای متفاوتی دارند (نمونه: اسپانیا، کانادا، هند).
۴. دموکراسی توافقی در جوامع عمیقاً تقسیم‌شده مؤثرتر از دموکراسی اکثریتی است – هرچند با خطر بن‌بست همراه است.
۵. توسعه‌ی اقتصادی عادلانه پیش‌نیاز صلح قومی پایدار است. فقر و نابرابری منطقه‌ای سوخت جدایی‌طلبی هستند.

۵.۲ الگوی مفهومی جامع: از تنوع تا ثبات

شکل ۴.۲: الگوی فرایندی مدیریت تنوع: از شناخت تا ثبات

جمع‌بندی فصل دوم

- الگوهای مدیریت تنوع طیفی گسترده از سرکوب تا جدایی توافقی را در بر می‌گیرند.
- دموکراسی توافقی و فدرالیسم قومی بیشترین حمایت نظری و تجربی را دارند.
- هر الگو مزايا و معایب خود را دارد و انتخاب باید زمینه‌محور باشد.
- اندیشمندان بر ضرورت ترکیب طراحی نهادی با عدالت اقتصادی تأکید دارند.

کنفراسیون تا مطلق تمرکز از سیاسی: رژیم‌های طیف

خلاصه‌ی فصل

در این فصل، انواع نظام‌های سیاسی بر اساس میزان توزیع قدرت بین مرکز و واحدهای فرعی بررسی می‌شوند. برای هر نوع، نمونه‌های تاریخی و معاصر ارائه و تفاوت‌های اجرایی تحلیل می‌گردد.

۱.۳ طیف کلی توزیع قدرت

شکل ۱.۳: طیف توزیع قدرت در نظام‌های سیاسی

۲.۱ نوع اول: دولت یکپارچه‌ی متمركز

۱.۲.۳ ویژگی‌ها

- تمامی قدرت قانونگذاری، اجرایی و قضایی در مرکز متمركز است.
- واحدهای محلی صرفاً نمایندگان اداری مرکز هستند و اختیار ذاتی ندارند.

- مرکز هر زمان می‌تواند اختیارات تفویض شده را پس بگیرد.

۲.۲.۳ نمونه‌ها

جدول ۱.۳: نمونه‌های دولت یکپارچه‌ی متتمرکز

کشور	ویژگی‌های کلیدی	ملاحظات
فرانسه (پیش از ۱۹۸۲)	سن特 ژاکوبینی، استانداران منصوب	۱۹۸۲ آغاز
ترکیه (کمالیستی)	اصلاحات دفر مرکزی، زبان واحد رسمی تمرزدایی بود	یکپارچگی ملّی بر پایه‌ی زبان ترکی، سرکوب شدید تا دهه‌ی ۲۰۰۰
ژاپن	نفی هویت گُردی همگنی بالای قومی، بوروکراسی	تمرزدایی محدود از ۲۰۰۰
ایران (پهلوی)	تمتمرکز قوی ملتسازی متتمرکز، زبان فارسی	تداووم ساختار در جمهوری اسلامی واحد، نظام استانداری

چالش اصلی

دولت‌های یکپارچه‌ی متتمرکز در جوامع چندقومی اغلب با بحران مشروعیت در پیرامون مواجه می‌شوند. اقلیت‌ها احساس محرومیت و نادیده‌گرفته شدن می‌کنند که می‌تواند به جنبش‌های اعتراضی یا جدایی‌طلبانه بیانجامد.

۳.۳ نوع دوم: دولت یکپارچه‌ی غیرمتتمرکز

۱.۳.۳ ویژگی‌ها

- ساختار رسمی یکپارچه حفظ می‌شود اما بخشی از اختیارات اداری و اجرایی به سطوح محلی تفویض شده.
- تفویض اختیار () از سوی مرکز است و قابل بازپس‌گیری.
- تفاوت کلیدی با فدرالیسم: واحدهای محلی حق ذاتی ندارند.

۲.۳.۳ نمونه‌ها

- فرانسه پس از ۱۹۸۲: مناطق و دپارتمان‌ها اختیارات اجرایی گرفتند.
- ژاپن پس از ۲۰۰۰: اصلاحات کوئیزومی.
- اندونزی پس از ۱۹۹۸: تمرزدایی گسترده پس از سقوط سوهارتلو.
- کشورهای اسکاندیناوی: خودگردانی قوی شهربداری‌ها در چارچوب دولت یکپارچه.

۴.۳ نوع سوم: دولت منطقه‌ای شده ()

۱.۴.۳ ویژگی‌ها

حالت میانی بین دولت یکپارچه و فدراسیون. برخی مناطق خودمختاری قانون‌گذاری دارند ولی نظام رسماً فدرال نیست.

مطالعه‌ی موردی: اسپانیا

اسپانیا پس از ۱۹۷۸ نظام «خودمختاری‌های نامتقارن» () را اتخاذ کرد. مناطقی مانند کاتالونیا، باسک و گالیسیا اختیارات قانون‌گذاری و اجرایی گسترهای دارند درحالی‌که مناطق دیگر اختیارات کمتری دریافت کردند. این نظام نه رسماً فدرال است و نه کاملاً یکپارچه.

چالش: بحران کاتالونیا (۲۰۱۷) و همه‌پرسی استقلال غیرقانونی نشان‌دهنده‌ی محدودیت‌های این مدل بود.

مطالعه‌ی موردی: ایتالیا

ایتالیا پنج منطقه‌ی «خودمختار ویژه» دارد (از جمله سیسیل، ساردنی و آلتو آدیجه) که اختیارات وسیع‌تری نسبت به مناطق عادی دارند. این نظام نامتقارن پاسخی به تنوع زبانی و فرهنگی بود.

۵.۳ نوع چهارم: فدراسیون

۱.۵.۳ تعریف و اصول

اصول بنیادین فدرالیسم

۱. تقسیم قانون اساسی قدرت: قدرت بین سطح فدرال و واحدها از طریق قانون اساسی تقسیم شده و هیچ سطحی نمی‌تواند یکجانبه سهم دیگری را تغییر دهد.
۲. نمایندگی دوگانه: شهروندان هم در سطح فدرال و هم در سطح ایالتی نمایندگی دارند (معمول‌اً از طریق مجلس دوم).
۳. داوری قضایی: یک دادگاه قانون اساسی یا عالی اختلافات بین سطوح را حل می‌کند.
۴. قانون اساسی سخت: تغییر قانون اساسی نیازمند موافقت واحدهاست.

۲.۵.۳ انواع فدرالیسم

۳.۵.۳ جدول تطبیقی فدراسیون‌های جهان

۶.۳ نوع پنجم: کنفردراسیون و اتحادیه

جدول ۳: مقایسه فرآیندهای عمدی جهان

کشور	تعداد واحدها	نوع	مجلس دوم	ویرگی خاص	چالش اصلی
ایالات متحده آلمان	۵۰ ۱۶	متقارن-قابض-بند	سنای (۱۰۰ عضو)	قدرت ایالتی بالا، دادگاه عالی قوی فدرالیسم اجرایی، مالی انتقالی قوی	نایابری بین ایالتی، قطبی شدن سیاست چانهزنی، تفاوت شرق و غرب
هند	۲۸	نمتصارن-قومی راجیاپهها	۱۰ ایالت + ۸ ق.م.	تنوع عظیم زبانی، ایالت‌سازی زبانی نامتصارن-قومی	تنشی‌های مذهبی، نایابری منطقه‌ای جدایی طلبی کبیر
کانادا	۱۰	نمتصارن سنا (منصوب)	۱۰ استان + ۳ ق.ا.	فردرالیسم نامتقارن (کیک)، دوزبانگی	فرایند تصمیم‌گیری گند
سوئیس	۳۶	نمتصارن شورای ایالت	دوکراسی مستقیم + فدرالیسم، چهار زبانه	دوکراسی مستقیم + فدرالیسم، بن بست سیاست مکر اقتدارگاری، چپن جنگ تیگری، تنش‌های قومی	فردرالیسم گریز از مرکز، تقسیم زبانی سنا (اصلاح شده) نامتصارن-قومی شورای فدراسیون مجلس فدراسیون حقوق جدایی در قانون اساسی (ماده ۳۹)
بلژیک روسیه ایروپ	۳	منطقه + ۳ جامده نامتصارن-نمتصارن قومی	۸۷ ۱۱ ایالت	فدرالیسم رسمی اما عملاً متصرک فدرالیسم رسماً فدراسیون مجلس فدراسیون	فدرالیسم گریز از مرکز، تقسیم زبانی سنا (اصلاح شده) نامتصارن-نمتصارن قومی حقوق جدایی در قانون اساسی (ماده ۳۹)

شکل ۲.۳: انواع فدرالیسم

۱.۶.۳ تعریف

کنفراسیون در مقابل فدراسیون

فدراسیون

دولت مرکزی حاکمیت خود را مستقیماً بر شهروندان اعمال می‌کند. واحدها نمی‌توانند یکجانبه خارج شوند.

کنفراسیون

واحدهای عضو حاکمیت کامل خود را حفظ می‌کنند. نهاد مرکزی صرفاً هماهنگ‌کننده است. خروج یکجانبه ممکن است.

۲.۶.۳ نمونه‌های تاریخی و معاصر

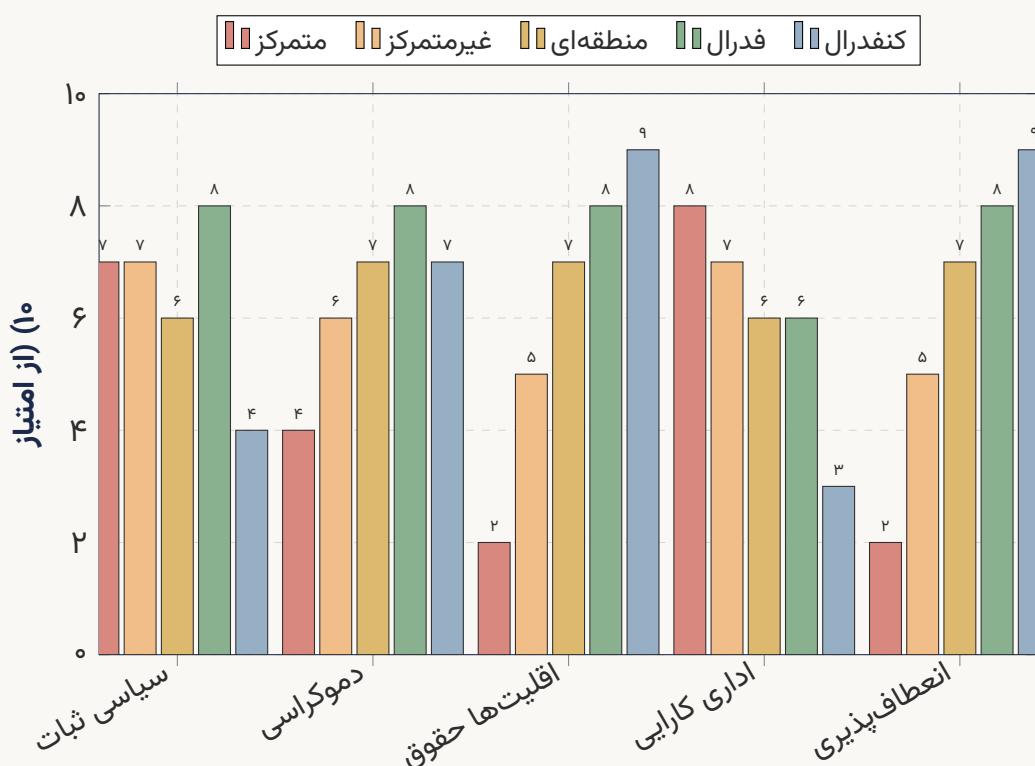
۷.۳ مقایسه‌ی تحلیلی کلی

جمع‌بندی فصل سوم

- نظام‌های سیاسی را می‌توان بر طیفی از تمرکز مطلق تا کنفراسیون قرار داد.
- هیچ نقطه‌ای بر طیف ذاتاً برتر نیست؛ مناسبت هر مدل به زمینه بستگی دارد.
- فدرالیسم در مجموع بهترین موازنه را بین وحدت و تنوع ارائه می‌دهد.
- کنفراسیون‌ها اغلب ناپایدارند مگر آنکه نهادسازی قوی صورت گیرد (نمونه: اتحادیه اروپا).

جدول ۳.۳: نمونه‌های کنفرادسیون و شبکنفرادسیون

نمونه	توضیح	وضعیت
مواد کنفرادسیون آمریکا (۱۷۸۹-۱۷۸۱)	اولین قانون اساسی آمریکا؛ حکومت مرکزی شکست بسیار ضعیف، بدون قدرت مالیاتی و اجرایی. ناکارآمدی آن به تدوین قانون اساسی فدرال انجامید.	شکست
کنفرادسیون سوئیس (تا ۱۸۴۸)	اتحاد آزاد کانتون‌ها؛ پس از جنگ داخلی زوندربوند به فدراسیون تبدیل شد.	تحول
اتحادیه اروپا	نهاد فراملی با اختیارات فراینده اما بدون حاکمیت کامل بر اعضاء. شبکنفرادسیون / شبکه‌فدراسیون.	پویا
صربستان و مونته‌نگرو (۲۰۰۳-۲۰۰۶)	اتحادیه سنت؛ مونته‌نگرو پس از همه‌پرسی فروپاشی جدا شد.	فروپاشی

شکل ۳.۳: مقایسه‌ی شاخص‌های کلیدی انواع نظام‌های سیاسی (ارزیابی تقریبی)

▪ دولت‌های یکپارچه‌ی مرکز در جوامع همگن موفق‌ترند.

آموزه‌ها و بریتانیا هند، تطبیقی: مطالعات

خلاصه‌ی فصل

در این فصل دو نمونه‌ی بزرگ – **هندوستان و بریتانیا** – به تفصیل بررسی می‌شوند. سپس نمونه‌های تکمیلی (سوئیس، بلژیک، عراق، اتیوپی) و آموزه‌های آن‌ها برای ایران مرور می‌گردد.

۱.۴ هندوستان: آزمایشگاه بزرگ مدیریت تنوع

۱.۱.۴ زمینه

- بیش از ۴.۱ میلیارد نفر جمعیت
- بیش از ۲۰۰۰ گروه قومی و ۲۲ زبان رسمی در ضمیمه‌ی هشتم قانون اساسی
- ادیان متعدد: هندوئیسم، اسلام، مسیحیت، سیکیسم، بودیسم، چینیسم و...
- نظام کاستی تاریخی

۲.۱.۴ طراحی نهادی

۳.۱.۴ ابزارهای کلیدی مدیریت تنوع در هند

۴.۱.۴ ارزیابی و چالش‌ها

شکل ۱.۴: ساختار فدرال هندوستان

جدول ۱.۴: ابزارهای مدیریت تنوع در هندوستان

ابزار	شرح	تاریخ
بازترسیم مرزهای ایالتی	ایجاد ایالت‌های جدید بر پایه زبان (کمیسیون فضل‌علی ۱۹۵۳، ایالت‌سازی ۱۹۵۶)	- ۱۹۵۶
سیستم سهمیه‌بندی ()	سهمیه در آموزش و استخدام برای طبقات محروم (دالیت‌ها، قبایل)	۱۹۵۰
چندزبانگی رسمی	۲۲ زبان در ضمیمه‌ی هشتم + فرمول سه‌زبانه در آموزش	۱۹۵۰
فهرست‌های سه‌گانه	تقسیم صلاحیت: فهرست فدرال (۹۷)، ایالتی (۶۶)، مشترک (۴۷)	۱۹۵۰
ماده ۳۷۰ (کشمیر)	خودمختاری ویژه تا ۲۰۱۹	۲۰۱۹-۱۹۵۰
ضمیمه‌ی ششم	خودمختاری مناطق قبیله‌ای شمال شرق	۱۹۵۰

موفقیت‌های هند

- بزرگ‌ترین دموکراسی جهان با بیش از ۷۰ سال ثبات نسبی
- مدیریت تنوع زبانی از طریق ایالت‌سازی زبانی
- جلوگیری از فروپاشی در برابر فشارهای جدایی‌طلبانه

چالش‌های پابرجا

- تنش مداوم در کشمیر و لغو ماده‌ی ۳۷۰
- جنبش‌های ناکسالی و شورش‌های شمال شرق
- ناسیونالیسم هندوتوا و تهدید سکولاریسم
- نابرابری عمیق منطقه‌ای و اقتصادی

۲.۴ بریتانیا: واگذاری قدرت ()

۱.۲.۴ زمینه

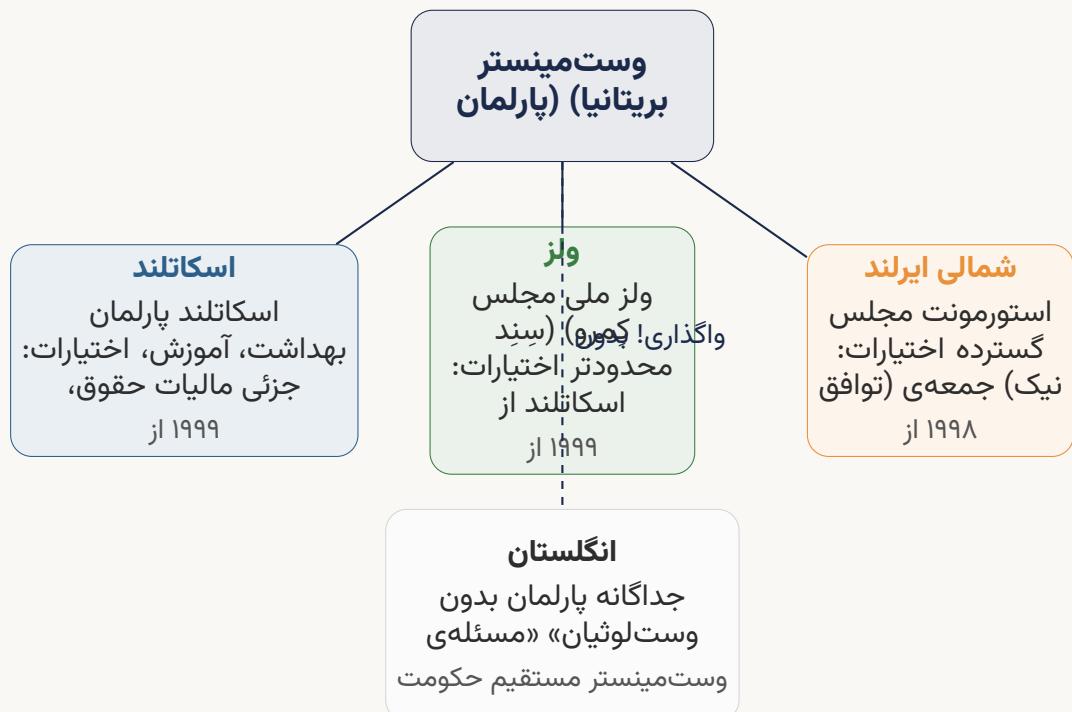
پادشاهی متحده از چهار «ملت» تشکیل شده: انگلستان، اسکاتلند، ولز و ایرلند شمالی. بریتانیا رسماً یک دولت یکپارچه است اما از ۱۹۹۸ به بعد واگذاری قدرت () نامتقارنی انجام داده.

۲.۲.۴ ساختار واگذاری قدرت

۳.۲.۴ آموزه‌های کلیدی از تجربه‌ی بریتانیا

آموزه‌ها برای ایران

۱. واگذاری نامتقارن ممکن و گاه ضروری است. نیازی نیست همه‌ی مناطق اختیارات یکسان داشته باشند.
۲. واگذاری لزوماً به جدایی نمی‌انجامد. همه‌پرسی اسکاتلند ۲۰۱۴ نشان داد که خودمختاری می‌تواند مطالبات جدایی‌طلبانه را مدیریت (نه حذف) کند.
۳. مسئله‌ی وست‌لوثیان: وقتی برخی مناطق پارلمان دارند و برخی ندارند، بی‌عدالتی نمایندگی پدید می‌آید – باید تمهیداتی اندیشید.
۴. برگزیت: خروج بریتانیا از اتحادیه‌ی اروپا تنש‌های بین مرکز و واحدها (به‌ویژه اسکاتلند) را تشدید کرد – هشدار درباره‌ی پیامدهای تصمیمات یکجانبه‌ی مرکز.

شکل ۲.۴: ساختار واگذاری قدرت در بریتانیا

۳.۴ نمونه‌های تکمیلی

۱.۳.۴ سوئیس: الگوی موفق چندزبانگی و فدرالیسم

سوئیس در یک نگاه

- ۲۶ کانتون با خودمختاری بسیار بالا
- ۴ زبان رسمی: آلمانی (۶۳٪)، فرانسوی (۲۳٪)، ایتالیایی (۸٪)، رومانش (۵٪.)
- دموکراسی مستقیم (همه‌پرسی مکرر)
- سنت مذاکره و اجماع ()
- شاخص‌های بالای توسعه‌ی انسانی و ثبات سیاسی

آموزه‌ی کلیدی: فدرالیسم + دموکراسی مستقیم + فرهنگ اجماع می‌تواند تنوع زبانی را به ثروت تبدیل کند.

۲.۳.۴ بلژیک: فدرالیسم بحران‌زده اما پابرجا

بلژیک

- تقسیم عمیق بین والونی (فرانسوی‌زبان) و فلاندر (هلندی‌زبان)
- شش اصلاحیه‌ی قانون اساسی برای تعمیق فدرالیسم (۱۹۷۰–۲۰۱۴)
- بحران ۵۴۱: ۲۰۱۱–۲۰۱۰ روز بدون دولت!
- تقسیم نهادی بر دو محور: منطقه‌ای (اقتصادی) و جامعه‌ای (فرهنگی-زبانی)

آموزه‌ی کلیدی: فدرالیسم قومی می‌تواند جدایی را بازدارد اما به بنبست نیز بیانجامد. طراحی مکانیسم‌های حل اختلاف ضروری است.

۳.۳.۴ عراق: فدرالیسم ناتمام**عراق**

- قانون اساسی ۲۰۰۵ فدرالیسم را به‌رسمیت شناخت اما فقط اقلیم کردستان عملًا شکل گرفت.
- تنش مداوم بغداد-اربیل بر سر نفت، بودجه و مناطق مورد مناقشه (کرکوک).
- همه‌پرسی استقلال کردستان (۲۰۱۷) با واکنش نظامی بغداد مواجه شد.
- فدرالیسم بدون اعتماد متقابل و بدون نهادهای قوی کارآمد نیست.

۴.۳.۴ اتیوپی: فدرالیسم قومی و خطر فروپاشی**اتیوپی**

- قانون اساسی ۱۹۹۵: حق جدایی صریح (ماده ۳۹) – تنها فدراسیون جهان.
- ایالت‌ها بر مبنای قومیت تعریف شده‌اند.
- نتیجه: تشییت هویت‌های قومی و تشدید رقابت قومی.
- جنگ تیگراي (۲۰۲۰–۲۰۲۲) و بحران‌های منطقه‌ای.

هشدار: قانونی‌کردن حق جدایی بدون نهادسازی قوی و توسعه‌ی اقتصادی عادلانه، تنش‌ها را تشدید می‌کند.

۴.۴ جدول جامع: آموزه‌ها برای ایران

جدول ۴.۴: آموزه‌های کلیدی از تجربیات تطبیقی برای ایران

کشور	آموزه‌ی مثبت	هشدار
هند	ایالت‌سازی زبانی، سهمیه‌بندی، فدرالیسم نامتقارن و اگذاری تدریجی و نامتقارن، مدیریت بدون فدرالیسم رسمی	تمركزگرایی مقطعي (لغو ماده ۳۷۰) نتيجه‌ی معکوس دارد عدم واگذاری به انگلستان، تنش برگزیت فدرالیسم + دموکراسی مستقیم + اجماع بنبست سیاسی مکرر فدرالیسم بدون اعتماد ناکارآمد است
بریتانیا	فدرالیسم رسمی حل خلاقانه‌ی تعارض زبانی به‌رسمیت‌شناسی اصل فدرالیسم قومی	نیاز به فرهنگ سیاسی بلوغ یافته
سوئیس	حل خلاقانه‌ی تعارض زبانی به‌رسمیت‌شناسی اصل فدرالیسم قومی	بنبست سیاسی مکرر فدرالیسم بدون اعتماد ناکارآمد است
بلژیک	صراحت قانون اساسی	نیاز به فرهنگ سیاسی بلوغ یافته
عراق	صراحت قانون اساسی	فدرالیسم بدون اعتماد ناکارآمد است
اتیوپی	صراحت قانون اساسی	فدرالیسم قومی افراطی خطرناک است

جمع‌بندی فصل چهارم

- هندوستان نشان می‌دهد که مدیریت تنوع عظیم در چارچوب دموکراسی فدرال ممکن است
  - مشروط بر انعطاف‌پذیری نهادی.
- بریتانیا اثبات می‌کند که واگذاری نامتقارن می‌تواند بدون تغییر رسمی ماهیت دولت، مطالبات ملّی را مدیریت کند.
- سوئیس الگویی آرمانی اما دشوار برای تقلید است: نیازمند فرهنگ سیاسی اجماع محور.
- بلژیک هشدار می‌دهد که فدرالیسم قومی بدون مکانیسم حل بنبست به فلنج سیاسی می‌انجامد.
- عراق و اتیوپی نشان می‌دهند که طراحی نهادی بدون اعتمادسازی و توسعه‌ی اقتصادی عادلانه بی‌ثمر است.
- برای ایران: ترکیبی خلاقانه از عناصر هندی (فدرالیسم نامتقارن)، بریتانیایی (واگذاری تدریجی) و سوئیسی (اجماع‌سازی) قابل تأمل است.

قومی-ملّی ساختار تحلیل ایران:

خلاصه‌ی فصل

آیا ایران یک کشور چندملیتی () است؟ در این فصل ترکیب جمعیتی ایران، تاریخچه‌ی سیاست‌های هویتی، دیدگاه‌های مختلف و مزايا و چالش‌های چندملیتی بودن بررسی می‌شود.

۱.۵ ترکیب قومی-زبانی ایران

۱.۱.۵ نقشه‌ی تنوع

۲.۱.۵ ترکیب جمعیتی تقریبی

۲.۵ آیا ایران یک کشور چندملیتی است؟

۱.۲.۵ دیدگاه‌های مختلف

۲.۲.۵ تحلیل انتقادی هر دیدگاه

۳.۵ تاریخچه‌ی سیاست‌های هویتی در ایران

۱.۳.۵ دوره‌ی پهلوی: ملت‌سازی به شیوه‌ی فرانسوی

- **رضاشاه:** ممنوعیت لباس‌های محلی، تحمیل زبان فارسی در آموزش، یکسان‌سازی اداری.
- **محمد رضا شاه:** تداوم سیاست تمرکز اما با مدرن‌سازی اقتصادی.

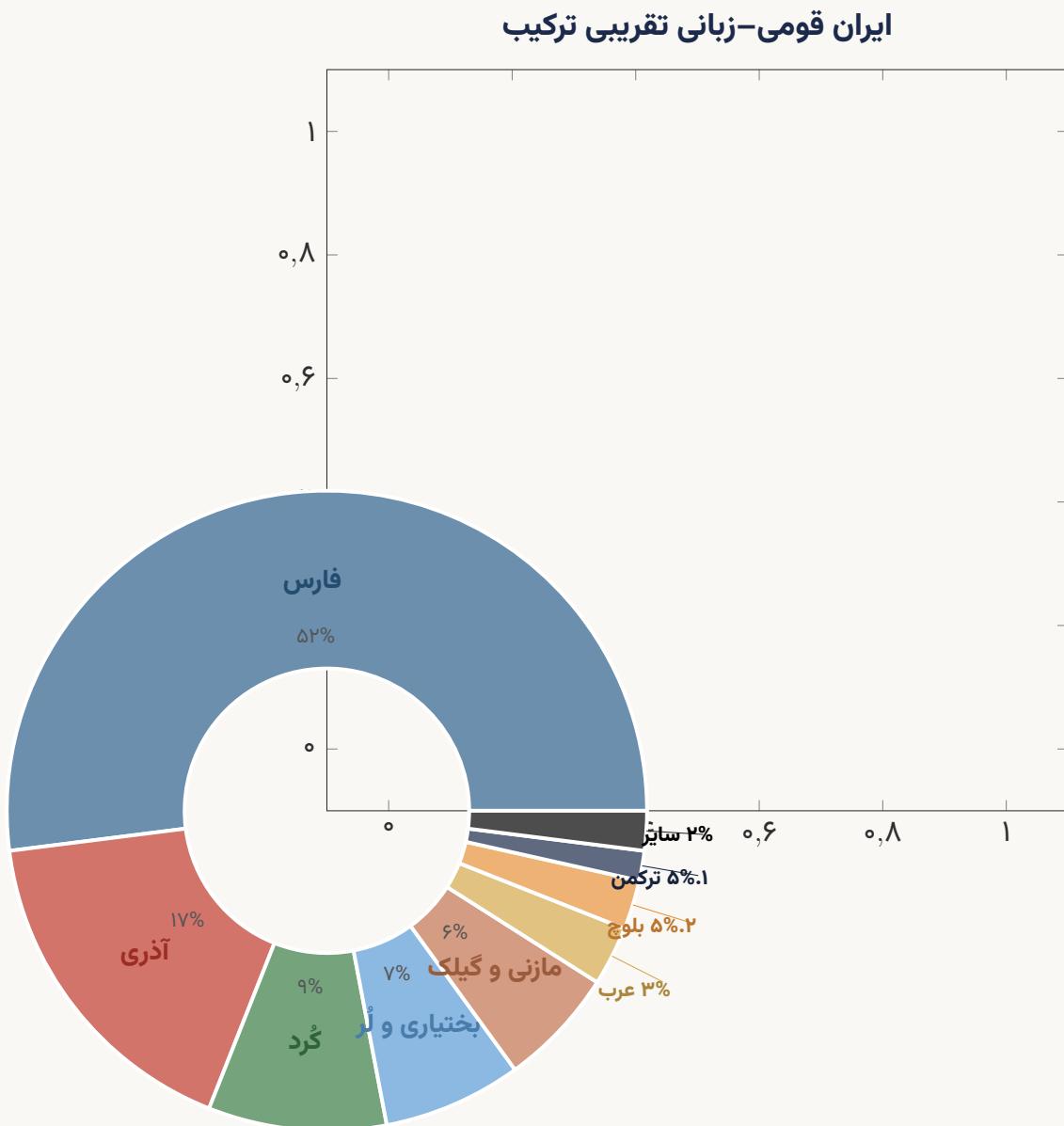
جدول ۱.۵: ترکیب تقریبی قومی-زبانی ایران

گروه قومی-زبانی	درصد تقریبی	زبان اصلی مذهب غالب
فارس	۵۵%-۵۰~	شیعه فارسی
آذربایجانی (ترک آذری)	۲۰%-۱۵~	شیعه ترک آذربایجانی
کُرد	۱۰%-۷~	کُردی سُنّی/شیعه (کُرمانجی/سورانی)
لُر و بختیاری	۸%-۶~	شیعه لُری/بختیاری
گیلکی و مازندرانی	۷%-۵~	شیعه گیلکی/مازندرانی/تالشی
عرب	۳%-۲~	عرب شیعه/سُنّی
بلوچ	۳%-۲~	بلوچی سُنّی
ترکمن	۲%-۱~	ترکمنی سُنّی
سایر (قشقایی، تات، طالش، ارمنی و...)	۵%-۳~	متتنوع

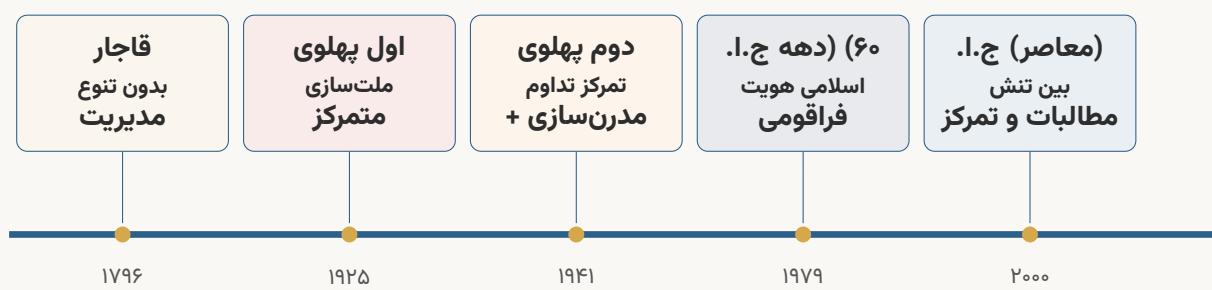
توجه: آمار رسمی تفکیکی قومی در ایران منتشر نمی‌شود. این ارقام بر اساس برآوردهای مختلف پژوهشی است.

جدول ۲.۵: تحلیل نقاط قوت و ضعف دیدگاهها

دیدگاه	نقاط قوت	نقاط ضعف
تکملیتی	تأکید بر هویت مشترک تاریخی، جلوگیری از تجزیه، ساده‌سازی اداری	نادیده‌گرفتن واقعیت تنوع، سرکوب مطلوبات فرهنگی، ایجاد بیگانگی در اقلیت‌ها
میانه (ملت سیاسی + خرد ملت‌های فرهنگی)	سازگاری با واقعیت تنوع و وحدت، انعطاف‌پذیری، حفظ یکپارچگی سرزمینی ضمن احترام به تفاوت‌ها	ابهام مفهومی (خرده‌ملت چیست؟)، دشواری اجرایی، مقاومت هر دو طرف افراطی
چندملیتی	صراحة در شناسایی تنوع، مبنای حقوقی قوی برای حقوق گروهی مرزهای ملت‌ها، خطر بالقوه‌ی تجزیه	خطر تشدید مرزبندی‌های قومی، دشواری تعریف مرزهای ملت‌ها، خطر بالقوه‌ی تجزیه

شکل ۳.۵: نمودار دایره‌ای ترکیب قومی-زبانی تقریبی ایران

شکل ۳.۵: خط زمانی سیاست‌های هویتی در ایران

- نتیجه: ایجاد هویت ملّی فارسی محور اما همراه با حاشیه‌رانی اقلیت‌ها.
- واکنش‌ها: جمهوری‌های کوتاه‌مدت مهاباد (گرد، ۱۹۴۶) و آذربایجان (۱۹۴۵-۱۹۴۶).

۲.۳.۵ جمهوری اسلامی: هویت اسلامی به جای هویت قومی

- قانون اساسی ۱۹۷۹: اصول ۱۵ (حق آموزش به زبان مادری) و ۱۹ (برابری اقوام) – اما اجرای ناقص.
- هویت شیعی جایگزین هویت قومی شد اما اقلیت‌های سنّی (گرد، بلوج، ترکمن) احساس حاشیه‌رانی مضاعف کردند.
- اصل ۴۸: ممنوعیت تبعیض منطقه‌ای – اما در عمل نابرابری فاحش توسعه‌ای وجود دارد.

۴.۵ مزايا و چالش‌های چندملیتی بودن

مزايا	چالش‌ها
اجتماعی خلاقیت و فرهنگی غنای	جدایي طلبی و قومی تنفس‌های خطر
چندبعدی دیپلomasی پتانسیل	فراغیر ملّی هویت ساختن دشواری
(بازار) تنوع اقتصادی انعطاف‌پذیری	مدیریت هزینه‌ی و اداری پیچیدگی
فرهنگ‌ها تعامل از ناشی نوآوری	تبعیض احساس و منطقه‌ای نابرابری
متنوع فرهنگی گردشگری	خارجی بازیگران سوءاستفاده‌ی

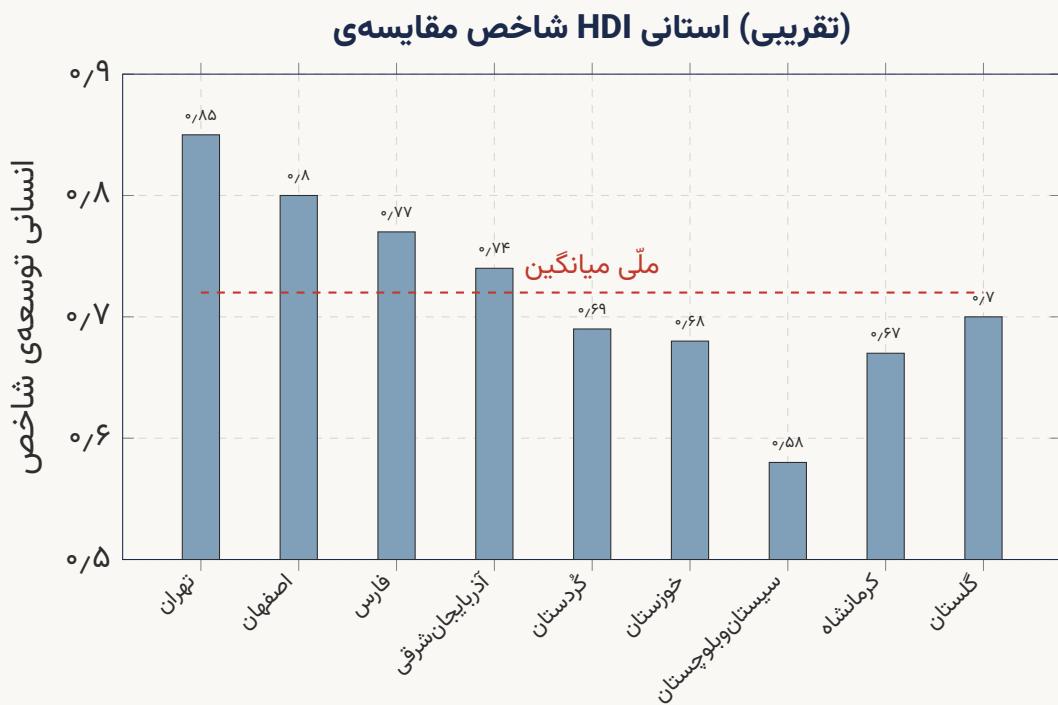
شكل ۴.۵: مزايا و چالش‌های چندملیتی بودن

۵.۵ شاخص‌های نابرابری منطقه‌ای در ایران

شکاف توسعه‌ای

استان‌هایی مانند سیستان و بلوچستان، کردستان، خوزستان و کرمانشاه – که عمداً اقلیت‌نشین هستند – به‌طور مداوم در شاخص‌های توسعه پایین‌تر از میانگین ملی قرار دارند. این نابرابری مهم‌ترین محرك نارضایتی قومی و بستر جدایي طلبی بالقوه است.

۶.۵ بررسی اصول قانون اساسی مرتبط

شکل ۵.۵: مقایسه‌ی تقریبی شاخص توسعه‌ی انسانی استان‌های منتخب ایران

جدول ۳.۵: اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی مرتبه با تنوع قومی

اصل	مفاد	ارزیابی اجرا
۱۵	زبان رسمی فارسی است؛ استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و آموزش آزاد است.	اجرای بسیار ناقص؛ آموزش به زبان مادری عملاً محقق نشده.
۱۹	مردم ایران از هر قوم و قبیله‌ای حقوق مساوی دارند.	تبغیض ساختاری در توسعه و نمایندگی همچنان وجود دارد.
۴۸	در بهره‌برداری از منابع طبیعی نباید تبعیض باشد.	خوزستان (ثروت نفتی عظیم) از محروم‌ترین استان‌هاست.
۱۰۰	شوراهای محلی نقش نظارتی و مشورتی دارند.	اختیارات شوراهای بسیار محدود و عملاً بی‌اثر است.

۷.۵ دیدگاه‌های نظری درباره‌ی آینده‌ی ایران

۱.۷.۵ سناریوهای ممکن

شکل ۶.۵: سناریوهای ممکن برای آینده‌ی ساختار سیاسی ایران

جمع‌بندی فصل پنجم

- ایران یک کشور **چندقومی** و به بیان محتاطانه‌تر **چندفرهنگی-زبانی** است. اینکه آن را چندملیتی بنامیم به تعریف ما از «ملت» بستگی دارد.
- تنوع قومی ایران هم فرصت (غنای فرهنگی، دیپلماسی) و هم چالش (نابرابری، جدایی طلبی) است.
- نابرابری توسعه‌ای بین مناطق اقلیت‌نشین و مرکز، مهم‌ترین محرك نارضایتی قومی است.
- قانون اساسی فعلی ظرفیت‌هایی برای شناسایی تنوع دارد (اصول ۱۵، ۱۹، ۴۸) اما اجرا بسیار ناقص بوده.
- هر راه حلی باید هم یکپارچگی سرزمینی و هم حقوق فرهنگی و مشارکت سیاسی را تضمین کند.

خلاصه‌ی فصل

این فصل، بر اساس مبانی نظری و آموزه‌های تطبیقی فصول پیشین، یک چارچوب اجرایی برای مدیریت تنوع قومی-ملّی در ایران ارائه می‌دهد. تأکید بر **واقعگرایی**، **تدریجی‌بودن** و **جامعیت** است.

۱.۶ اصول راهنمای

هشت اصل بنیادین

- I. **یکپارچگی سرزمینی**: هیچ طرحی نباید تمامیت ارضی ایران را به خطر اندازد.
- II. **دموکراسی و حقوق بشر**: مبنای هر اصلاحی باید حقوق فردی و جمیعی شهروندان باشد.
- III. **به‌رسمیت‌شناسی تنوع**: تنوع قومی، زبانی و فرهنگی باید به‌رسمیت شناخته و از آن حمایت شود.
- IV. **تدریجی‌بودن**: اصلاحات باید مرحله‌به‌مرحله و با ارزیابی مستمر اجرا شوند.
- V. **تقارن / عدم تقارن هوشمند**: واحدهای مختلف می‌توانند اختیارات متفاوت داشته باشند (فدرالیسم نامتقارن).
- VI. **عدالت توزیعی**: توسعه‌ی اقتصادی عادلانه پیش‌شرط هر اصلاح سیاسی است.
- VII. **مشارکت و اجماع**: طراحی نهادی باید حاصل گفت‌وگوی ملّی و نه تحمیل از بالا باشد.
- VIII. **سکولاریسم شمولگرایی**: جدایی دین از حکومت ضمن احترام به باورهای دینی همه‌ی گروه‌ها.

۲.۶ مرحله‌ی اول: اصلاحات فوری (کوتاه‌مدت: ۱-۳ سال)

سال) (۱-۳ فوری اصلاحات اول: مرحله‌ی

رسمی آموزش اساسی: قانون ۱۵ اصل کامل اجرای ۱.۱.
اقلیت‌نشین مناطق مدارس در محلی زبان‌های به

تلوزیون و رادیو شبکه‌های تأسیس ۲.۱.
کافی بودجه‌ی با محلی زبان‌های به استانی

قومی تبعیض ضد قانون تصویب ۳.۱.
پیگرد و شکایت مکانیسم با زبانی و

مناطق اقتصادی توسعه‌ی ویژه‌ی برنامه‌ی آغاز ۴.۱.
خوزستان) کردستان، بلوچستان، و (سیستان محروم

شوراهما) قانون (بازنگری استان و شهر شوراهما اختیارات افزایش ۵.۱.

گفت‌وگوی ملّی «کمیسیون تشکیل ۶.۱.
گروه‌ها همه‌ی نمایندگان مشارکت با قومی»

شکل ۱.۶: اقدامات مرحله‌ی اول (کوتاه‌مدت)

۳.۶ مرحله‌ی دوم: تمرکزدایی ساختاری (میان‌مدت: ۳-۷ سال)

۴.۶ مرحله‌ی سوم: نهادسازی فدرال (بلند‌مدت: ۷-۱۵ سال)

۵.۶ ساختار نهادی پیشنهادی

۶.۶ تقسیم صلاحیت‌ها

۷.۶ فدرالیسم مالی: مدل پیشنهادی

۸.۶ سیاست زبانی پیشنهادی

سال) ۷-۳ ساختاری تمرکز زدایی دوم: مرحله‌ی

اختیارات با منطقه‌ای قانون‌گذاری مجالس ایجاد ۱.۲ محلی) زیرساخت فرهنگ، بهداشت، (آموزش، مشخص

.۲.۲ انتصابی) (به جای فرمانداران و استانداران انتخابی شدن

ملی درآمدهای از مشخصی سهم تخصیص ۳.۲ عادلانه فرمول اساس بر مناطق به مالیات) (نفت،

منطقه‌ای) + (ملی دوستخی مالیاتی نظام ایجاد ۴.۲

مناطق/اقوام) (مجلس دوم مجلس تأسیس ۵.۲ گروه‌ها همه‌ی تضمین شده‌ی نمایندگی با

مرکز-منطقه اختلافات حل برای مستقل اساسی قانون دادگاه ایجاد ۶.۲

شکل ۲.۶: اقدامات مرحله‌ی دوم (میان‌مدت)

سال) ۱۵-۷ فدرال نهادسازی سوم: مرحله‌ی

ماهیت با جدید اساسی قانون تدوین ۱.۳ منتخب مؤسسان مجلس طریق از فدرال

اساس بر فدرال واحدهای تعیین ۲.۳ (نه جغرافیایی-فرهنگی ترکیب قومی) صرفاً

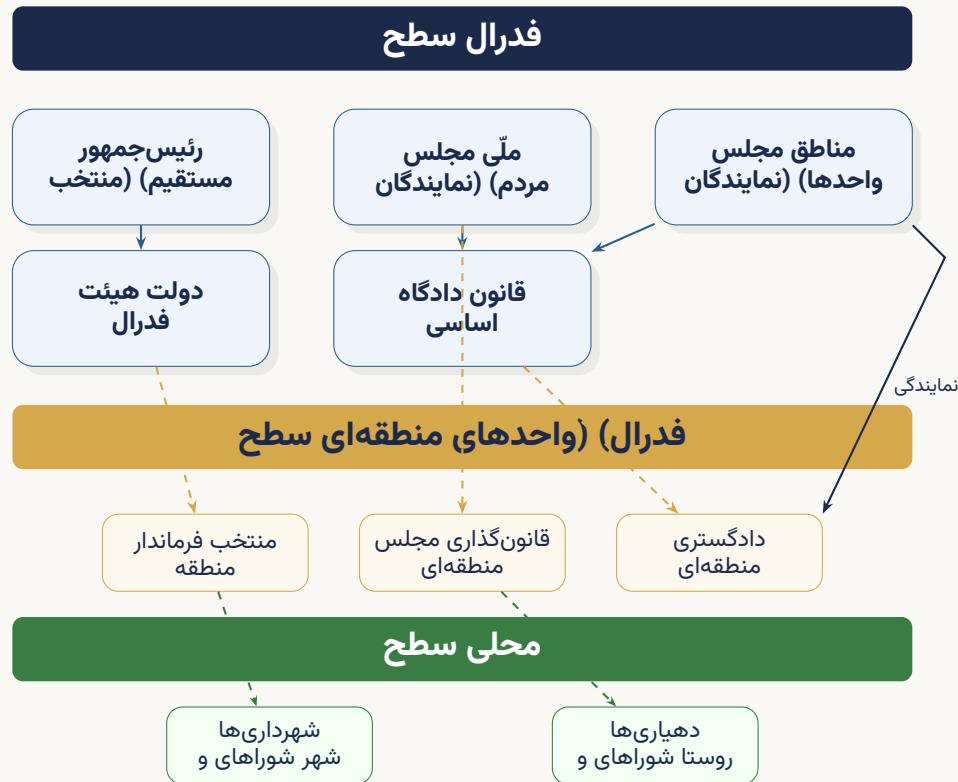
مشترک منطقه‌ای، فدرال، صلاحیت: سه‌گانه‌ی فهرستهای تنظیم ۳.۳

فدرال سطح در فرآنومی شهروندی اساسی حقوق تضمین ۴.۳

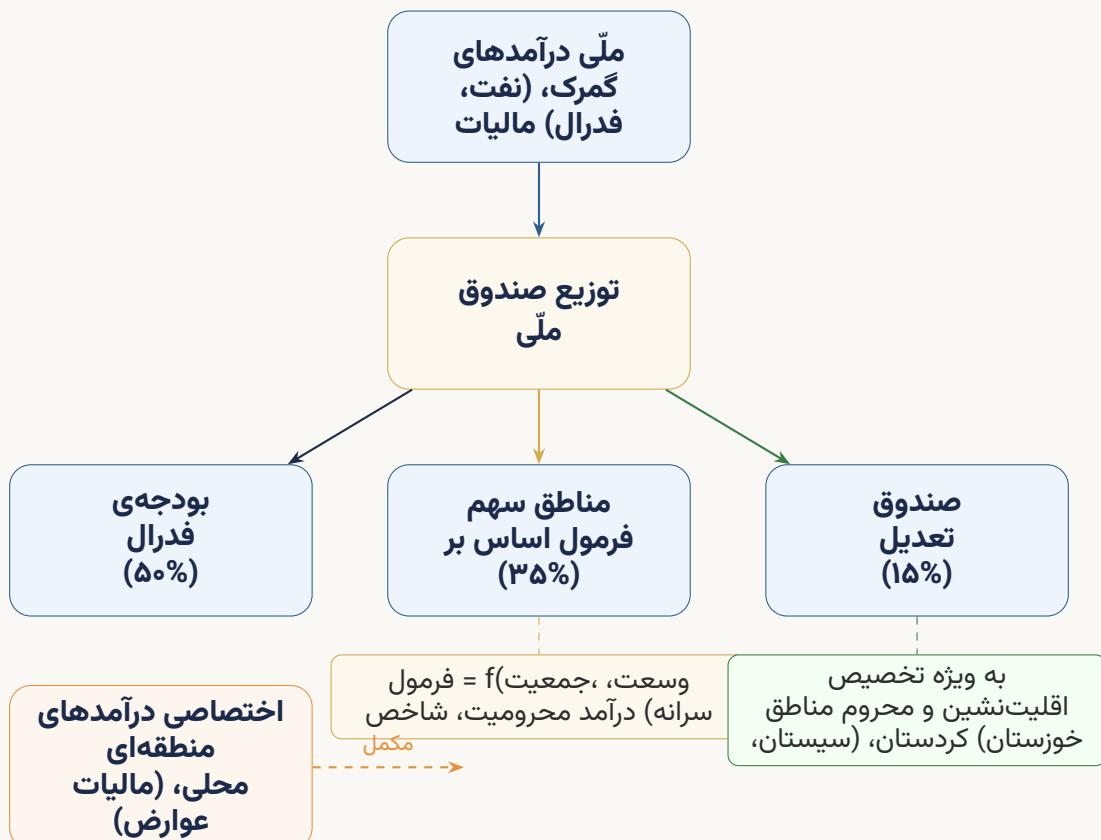
مالی فدرالیسم مکانیسم‌های ایجاد ۵.۳ تعديلی) بودجه‌ی انتقالی، (صندوق عادلانه

جدید اساسی قانون تصویب برای ملی همه‌پرسی ۶.۳

شکل ۳.۶: اقدامات مرحله‌ی سوم (بلندمدت)

شکل ۴.۶: ساختار نهادی پیشنهادی سه‌سطحی برای ایران فدرال

شکل ۵.۶: مدل فدرالیسم مالی پیشنهادی

جدول ۱۰.۶: پیشنهاد تقسیم صلاحیت‌ها در نظام فدرال ایران

صلاحیت فدرال (انحصاری)	صلاحیت منطقه‌ای (انحصاری)
دفاع ملی و ارتش	آموزش (محتوای منطقه‌ای + زبان)
سیاست خارجی و دیپلماسی	فرهنگ و میراث فرهنگی محلی
بیول و بازکاری مرکزی	گردشگری منطقه‌ای
کمرک و تجارت خارجی	حمل و نقل درون منطقه‌ای
حقوق شهروندی و قانون مدنی پایه	کشاورزی و منابع طبیعی محلی
دادگاه قانون اساسی	مسکن و شهرسازی
مالیات‌های فدرال	مالیات‌های منطقه‌ای
مهاجرت و تابعیت	پلیس محلی
امنیت داخلی (هماهنگی)	

اصول سیاست زبانی

- آ. فارسی زبان مشترک ملّی () باقی می‌ماند: زبان ارتباط بین منطقه‌ای، قانون‌گذاری فدرال و دیپلماسی.
- ب. زبان‌های منطقه‌ای در واحدهای فدرال مربوطه زبان رسمی دوم می‌شوند.
- ج. آموزش ابتدایی به زبان مادری + آموزش فارسی از پایه‌ی سوم.
- د. خدمات دولتی منطقه‌ای به هر دو زبان (فارسی + زبان محلی) ارائه شود.
- ۵. حمایت ویژه از زبان‌های در خطر انقراض (تالشی، رومانش ایرانی و...).

۱.۸.۶ مدل سه‌لایه‌ای زبانی (الهام از هند و سوئیس)

مشترک ملّی زبان اول: لایه‌ی

محلي) زبان کنار (در دانشگاه‌ها فدرال، قانون‌گذاری ملّی، ارتباط زبان – فارسی

مکمل ↓

منطقه‌ای رسمی زبان‌های دوم: لایه‌ی

غرب) (جنوب عربی • غرب) گردی • غرب) (شمال آذربایجانی ترکی
(شمال) گیلکی/مازندرانی • شرق) (شمال ترکمنی • شرق) (جنوب بلوجی

مکمل ↓

بین‌المللی زبان سوم: لایه‌ی

شود داده آموزش بین‌المللی زبان به عنوان راهنمایی مقطع از – انگلیسی

شکل ۶.۶: مدل سه‌لایه‌ای سیاست زبانی پیشنهادی

۲.۸.۶ مقایسه با مدل‌های موجود

۹.۶ نظام نمایندگی و مشارکت سیاسی

۱.۹.۶ مجلس دوم: مجلس مناطق

جدول ۲.۶: مقایسه سیاست‌های زبانی: ایران فعلی، هند و مدل پیشنهادی

معیار	ایران فعلی	هند	مدل پیشنهادی
زبان رسمی ملّی	فارسی (تنها زبان رسمی)	فارسی + انگلیسی (زبان مشترک ملّی)	
زبان‌های منطقه‌ای	غیررسمی (اصل ۱۵ اجرا نشده)	۲۲ زبان رسمی در فدرال ضمیمه‌ی ۸	رسمیت در واحدهای فدرال
آموزش ابتدایی	فقط به فارسی	به زبان ایالتی + هندی/انگلیسی	به زبان مادری + فارسی از سوم
خدمات دولتی	فقط فارسی	دو زبانه در مناطق دو زبانه در ایالات	دو زبانه در مناطق
رسانه‌ی عمومی	محدود به فارسی (با برنامه‌های اندک محلی)	شبکه‌های ایالتی قوی	شبکه‌های منطقه‌ای تمام عیار

طراحی مجلس مناطق

- هر واحد فدرال تعداد مساوی نماینده (مثلاً ۴ نفر) به مجلس مناطق می‌فرستد – صرف نظر از جمعیت.
- نمایندگان مجلس مناطق منتخب مستقیم مردم آن منطقه هستند (نه منصوب).
- صلاحیت‌های ویژه: حق وتوی تعلیقی بر قوانینی که حقوق مناطق را تحت تأثیر قرار می‌دهند، تصویب تغییرات قانون اساسی، تأیید قضات دادگاه قانون اساسی.

۲.۹.۶ تضمین نمایندگی اقلیت‌ها

۱۰.۶ واحدبندی پیشنهادی: اصول و ملاحظات

هشدار مهم

واحدبندی بر اساس **صرفًا قومیت** (مدل اتیوپی) خطرناک است. واحدها باید بر اساس ترکیبی از معیارها تعریف شوند تا از تثبیت مرزهای قومی و «زندان‌های هویتی» جلوگیری شود.

۱۰.۶ پیشنهاد اولیه: ۸ تا ۱۲ واحد فدرال

۱۱.۶ مدیریت گذار: چارچوب فرایندی

جدول ۳.۶: مکانیسم‌های تضمین نمایندگی

مکانیسم	شرح	نمونه‌ی مشابه
مجلس مناطق با نمایندگی مساوی	هر واحد فدرال بدون توجه به جمیعت نمایندگی مساوی دارد	سنای آمریکا، شورای ایالات سوئیس
نظام انتخاباتی نسبی	تناسب بین آرا و کرسی‌ها (به جای اکثربیتی)	آلمان، هلند
سهمیه‌ی اقلیت‌ها	کرسی‌های تضمین شده برای گروه‌های کوچک‌تر	هند (طبقات محروم)، نیوزلند (مائوری)
حق و توانی اقلیت	اقلیت‌ها حق و توانی تعليقی بر قوانین مؤثر بر حقوقشان دارند	بلژیک
چرخش در مناصب کلیدی	ریاست و مناصب حساس بین گروه‌ها چرخش کند	سوئیس (شورای فدرال)، بوسنی

جدول ۴.۶: معیارهای واحدبندی فدرال

معیار	وزن پیشنهادی	توضیح
هویت فرهنگی-زبانی	۳۰%	زبان غالب و فرهنگ منطقه‌ای
جغرافیا و پیوستگی سرزمینی	۲۵%	طبیعی بودن مرزها، ارتباط جغرافیایی
جمعیت و اقتصاد	۲۰%	تعادل جمعیتی و خودکفایی اقتصادی نسبی
تاریخ اداری موجود	۱۵%	ساختارهای استانی فعلی (برای سهولت گذار)
ترجیح مردم	۱۰%	نظرسنجی و همه‌پرسی محلی

ممکن) سناریوی (یک پیشنهادی فدرال واحدهای

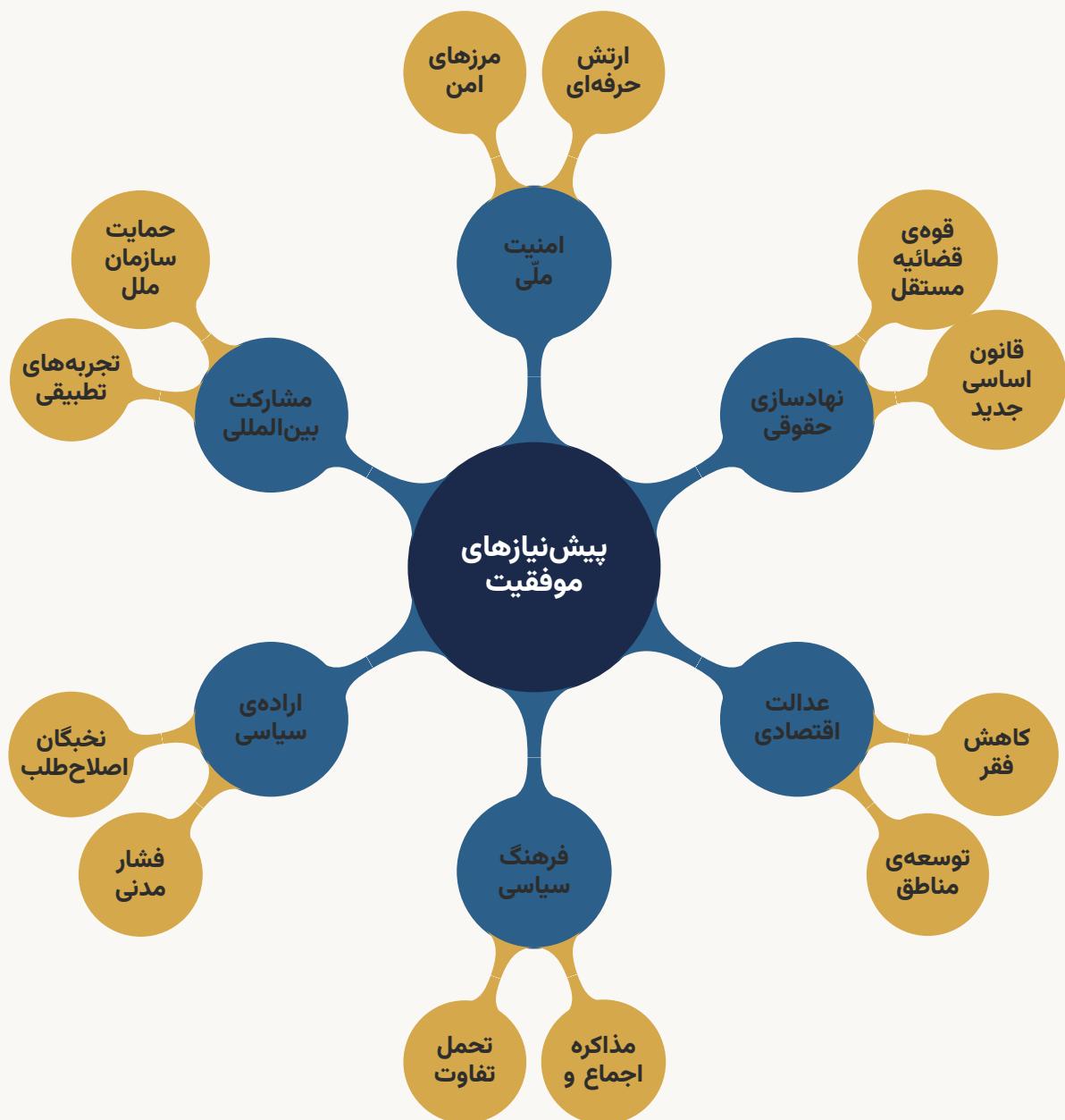
شکل ۷.۶: واحدبندی فدرال پیشنهادی (سناریوی نمونه)

۱۲.۶ پیش‌نیازهای موفقیت

۱۳.۶ ریسک‌ها و راههای مهار آن‌ها

۱۴.۶ مطالعات موردي: اقدامات عملی

۱.۱۴.۶ اقدام نمونه ۱: طرح زبان مادری در مدارس

شکل ۸.۶: نقشه‌ی ذهنی پیش‌نیازهای موفقیت اصلاحات ساختاری

جدول ۶.۵: ماتریس ریسک و راهکارهای موکل

ریسک	احتمالاً شدت	توضیح	راهکار مهار
تشدید	متوسط	خودمختاری ممکن است به جای کاهش، تضاضای ترکیب خودمختاری با عدالت اقتصادی؛ عدم واحدبندی صرفاً قومی؛ تقویت هویت مشترک ایرانی	جدایی را تشدید کند
جدایی طلبی	متوسط	قدرت‌های منطقه‌ای ممکن است از تنوع قومی سواءً استفاده کنند	دیپلماسی فعال؛ حفظ ارتش فدرال قوی؛ اتحادهای منطقه‌ای
مدخلهای خارجی	بالا	دیپلماسی فعال؛ حفظ ارتش فدرال قوی؛ اتحادهای منطقه‌ای	گفت‌وگو و مذاکره؛ نشان دادن منافع ملی تمکرzedایی؛ فشار مدنی
مقاومت نخبگان	بالا	بورکاراسی و نخبگان سیاسی فعلی از دستدادن قدرت را نمی‌پذیرند	گفت‌وگو و مذاکره؛ نشان دادن منافع ملی تمکرzedایی؛ فشار مدنی
متمنکرگر	متوسط	نظام فدرال ممکن است به بین‌بست بین مرکز و مناطق اساسی، کمیسیون میانجیگری	طراحی مکانیسم‌های حل اختلاف (دادگاه قانون)
بن‌بست سیاسی	متوسط	نظام فدرال ممکن است به بین‌بست بین مرکز و مناطق بین‌باجامد (مدل بلژیک)	آموزش کارکنان محلی؛ فناوری اداری (دولت اکترونیک)؛ ساده‌سازی فرایندها
نکارآمدی اداری	متوسط	نکثیز لایه‌های بورکاراسی	صدوق انتقال قوی (مدل آلمان)؛ فرمول توزیع عادله‌ی بودجه
نابرابری بین واحدها	بالا	واحدهای شرتوتند (تهران، اصفهان) در مقابل واحدهای فقیر	واحدهای شرتوتند (تهران، اصفهان) در مقابل واحدهای فقیر

طرح آزمایشی آموزش دوزبانه

هدف آموزش ابتدایی (پایه‌ی ۱ تا ۳) به زبان مادری + فارسی از پایه‌ی سوم
اجرا (فاز آزمایشی)
 ۱۰ استان منتخب – ۱۰۰ مدرسه – ۲ سال تحصیلی
ارزیابی مقایسه‌ی نتایج تحصیلی، نرخ ترک تحصیل و رضایتمندی
هزینه‌ی تقریبی
 تهیه‌ی کتب درسی + آموزش معلمان: ~ ۵۰۰ میلیارد تومان (فاز اول)
نمونه‌ی مشابه
 فرمول سه‌زبانه‌ی هندوستان ()

۲.۱۴.۶ اقدام نمونه ۲: صندوق تعديل منطقه‌ای

صندوق تعديل ایرانی (پیشنهادی)

الگوی مشابه
 (آلمان) – نظام انتقال بودجه بین ایالت‌ها
مکانیسم
 ۱۵% درآمد ملی صندوق تخصیص بر اساس شاخص محرومیت
اولویت‌ها
 سیستان و بلوچستان، کردستان، خوزستان، ایلام، کهگیلویه
حوزه‌های سرمایه‌گذاری
 زیرساخت، آموزش، بهداشت، اشتغال
ناظارت کمیسیون مستقل فدرال + حسابرسی عمومی + شفافیت آنلاین

۱۵.۶ شاخص‌های پایش و ارزیابی

۱۶.۶ جمع‌بندی: ده فرمان اصلاحات ساختاری

جمع‌بندی فصل ششم

- اصلاحات ساختاری ایران باید مرحله‌ای، اجماع‌محور و زمینه‌محور باشد.
- مرحله‌ی اول (فوری): اجرای قوانین موجود + توسعه‌ی مناطق محروم.

جدول ۶.۶: شاخص‌های کلیدی عملکرد () برای پایش اصلاحات

شاخص	تعریف	هدف ۵ ساله	هدف ۱۵ ساله
شکاف HDI	اختلاف HDI بالاترین و پایین‌ترین منطقه	۱۵.۰ >	۰۸.۰ >
نرخ آموزش به زبان مادری	درصد دانشآموزان اقلیت با دسترسی پیمایش سالانه (۱ تا ۱۰)	۵۰%	۹۵%
شاخص رضایتمندی قومی نمایندگی اقلیت‌ها	درصد اقلیت‌ها در مناصب کلیدی	۲۰%	۶ < متناسب
شاخص شفافیت بودجه‌ی منطقه‌ای	امتیاز شفافیت (۱ تا ۱۰۰)	۶۰ <	۸۵ <
نرخ مهاجرت معکوس	درصد بازگشت به مناطق اقلیت‌نشین (بهبود رتبه)	۱۰% +	۲۵% +
شاخص ثبات سیاسی		۱۰+ رتبه	۳۰+ رتبه

ساختاری اصلاحات فرمان ۵ه

شکل ۹.۶: ۵ه فرمان اصلاحات ساختاری برای ایران

- مرحله‌ی دوم (میان‌مدت): تمرکز زدایی اداری و مالی + مجلس مناطق.
- مرحله‌ی سوم (بلند‌مدت): نظام فدرال دموکراتیک از طریق مجلس مؤسسان.
- فدرالیسم نامتقارن جغرافیایی-فرهنگی (نه صرفاً قومی) مناسب‌ترین مدل برای ایران.
- عدالت اقتصادی، سیاست زبانی فراگیر و نهادسازی حقوقی سه ستون اصلی هستند.
- مدیریت ریسک و پایش مستمر ضرورت هر گذار موفق است.

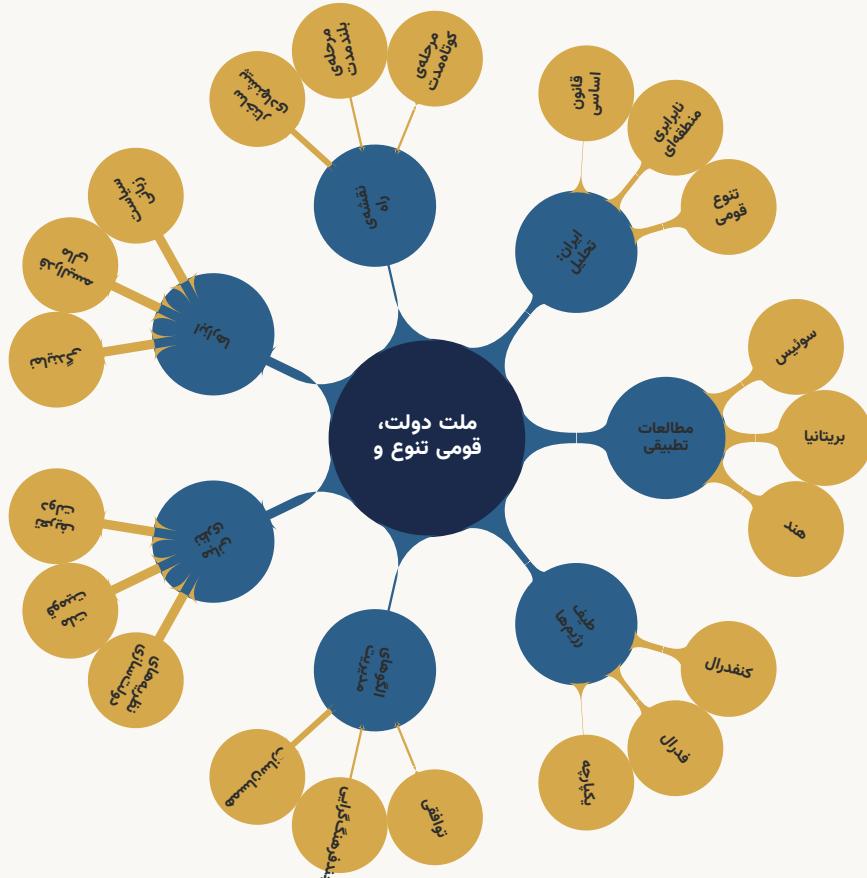
پیوست الف: واژه‌نامه‌ی تخصصی

جدول ۷: واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی

واژه‌ی فارسی	Term English	تعریف مختصر
دولت	State	نهاد سیاسی دارای حاکمیت بر قلمرو مشخص
ملت	Nation	جامعه‌ای با هویت مشترک (مدنی یا قومی)
قومیت	Ethnicity	گروه فرهنگی با هویت مشترک
فدرالیسم	Federalism	توزيع قانون اساسی قدرت بین سطوح
کنفرادسیون	Confederation	اتحاد دولت‌های مستقل با نهاد مرکزی ضعیف
تمرکزدایی	Decentralization	انتقال اختیارات از مرکز به سطوح پایین‌تر
واگذاری قدرت	Devolution	انتقال اختیارات قانون‌گذاری به مناطق
дموکراسی توافقی	Democracy Consociational	مدل لیپهارت برای جوامع چندپاره
дموکراسی اکثریتی	Democracy Majoritarian	تصمیم‌گیری بر اساس اکثریت ساده
فدرالیسم نامتقارن	Federalism Asymmetric	اختیارات متفاوت برای واحدهای مختلف
فدرالیسم مالی	Federalism Fiscal	توزيع درآمدها و هزینه‌ها بین سطوح حکومت
حق تعیین سرنوشت	Self-Determination	حق ملت‌ها/گروه‌ها برای تعیین وضعیت سیاسی
خودمختاری	Autonomy	حق اداره‌ی امور داخلی بدون جدایی
چندفرهنگ‌گرایی	Multiculturalism	سیاست حمایت فعال از تنوع فرهنگی
همسانسازی	Assimilation	سیاست ادغام اقلیت‌ها در فرهنگ اکثریت
سیاست تأسیسی	Design Constitutional	طراحی نهادهای بنیادین حکومت
حکمرانی خوب	Governance Good	حکومت شفاف، پاسخ‌گو و کارآمد
ملت‌سازی	Nation-Building	فرایند ایجاد هویت ملّی مشترک

واژه‌ی فارسی	Term English	تعریف مختصر
صندوق تعديل مجلس مؤسسان	Fund Equalization Assembly Constituent	مکانیسم انتقال منابع به مناطق محروم مجلس منتخب برای تدوین قانون اساسی
نقشه‌ی راه	Fund Equalization	

پیوست ب: نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب

شکل ۱۰: نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب

پیوست ج: فهرست منابع پیشنهادی برای مطالعه‌ی بیشتر

کتاب‌های کلیدی

.۱	(۲۰۱۲)
.۲	(۱۹۹۵)
.۳	(۱۹۹۰)
.۴	(۱۹۹۶)

(۱۹۸۵)	.۵
(۱۹۸۳)	.۶
(۱۹۸۳)	.۷
(۱۹۹۳)	.۸
(۲۰۰۸)	.۹
(۲۰۰۱)	.۱۰

منابع فارسی

۱. قاضی، ابوالفضل. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی
۲. بشیریه، حسین. آموزش دانش سیاسی
۳. احمدی، حمید. قومیت و قومگرایی در ایران: افسانه و واقعیت
۴. کاتوزیان، محمدعلی (همایون). تضاد دولت و ملت
۵. آبراهامیان، یرواند. ایران بین دو انقلاب
۶. اشرف، احمد. هویت ایرانی

پیوست د: جدول خلاصه‌ی مقایسه‌ی نظام‌ها**پیوست ۵: چک‌لیست اجرایی برای سیاست‌گذاران**

جدول ۸: جدول جامع مقایسه‌ی نظام‌های سیاسی و الگوهای مدیریت تنوع

کشور	نوع	نظام	قومیت‌ها	تعداد	زبان‌های رسمی	مدیریت	HDI (۲۰۳۳)	دادوکارسی شاخص	شیلات سیلیسی
آمریکا	فردال متفاوتان	ا (عملی)	ادغام مدنی	متعدد	کم	ادغام ادشم	۹۲.۰	۷.۷	بلا
آلمان	فردال منشاران	۱	فردالیسم قومی	۳	+۳۰۰	بودنسرات	۹۴.۰	۷.۸	بلا
هند	فردال نامتفاوتان	۲	فردالیسم کاریس	۳	+۳۰۰	راجیاسپها	۹۳.۰	۷.۰	متوسط
کانادا	فردال نامتفاوتان	۳	جندرهند+مسنیتیم	۲	منعد	سینا	۹۳.۰	۷.۸	بلا
سوئیس	فردال منفاذان	۴ زبانی	اجماع + مسنیتیم	۳	منعد	شورای ایالات	۹۲.۰	۷.۹	بلا
بلژیک	فردال قومی	۳	توافق	۳	منعد	سینا	۹۳.۰	۷.۷	متوسط
بریتانیا	بکارجه+واگازدی	۴ ملت	واگذاری نامتفاوتان	۱+ محلی	منعد	لُدها	۹۳.۰	۷.۸	بلا
اسپانیا	منطقه‌ای شده	۳ اصلی	خودختاری	۲	منعد	سینا	۹۳.۰	۷.۸	متوسط
عراق	فردال (رسمی)	۳ اصلی	فردالیسم ناتمام	۵ فردال	منعد	مجلس فدراسیون	۹۱.۰	۷.۰	پلیسین
انگلیس	فردال قومی	۸-۱۰ اصلی	تمرکز+اسلامی	۱ (رسمی)	منعد	—	۷۴.۰	۹.۱	پلیسین
ایران	پیچارچه متصرک	۱ (رسمی)	تمرکز+اسلامی	—	منعد	—	—	—	—

جدول ۹: چک‌لیست اقدامات اولویت‌دار

#	اقدام	اولویت	بازه
۱	اجرای کامل اصل ۱۵ (آموزش به زبان مادری)	فوري	۲-۱ سال
۲	تصویب قانون ضد تبعیض قومی	فوري	۱ سال
۳	برنامه‌ی ویژه‌ی توسعه‌ی مناطق محروم	فوري	۳-۱ سال
۴	تقویت شوراهای محلی و استانی	بالا	۳-۲ سال
۵	تشکیل کمیسیون ملّی گفت‌وگوی قومی	بالا	۲-۱ سال
۶	انتخاب‌آشوب انتخابی‌شدن استانداران	متوسط	۵-۳ سال
۷	ایجاد مجالس قانون‌گذاری منطقه‌ای	متوسط	۵-۳ سال
۸	ایجاد مجلس مناطق (مجلس دوم)	متوسط	۷-۵ سال
۹	صندوق تعديل منطقه‌ای	متوسط	۵-۳ سال
۱۰	دادگاه قانون اساسی مستقل	بلندمدت	۱۰-۵ سال
۱۱	مجلس مؤسسات و قانون اساسی جدید	بلندمدت	۱۵-۷ سال
۱۲	همه‌پرسی ملّی	بلندمدت	۱۵-۱۰ سال

